

81. 632. 4

М 901

АЛТАЙ ТИЛ

Е. Г. Мултуева, М. М. Суразакова

АЛТАЙ ТИЛ

2-чи класска

төртжылдык баштамы школдын

*Туулу Алтайдын ресисполкомнын албаты ўредўзинин
управлениези јоптөгөн*

Туулу Алтайдын «Ўч-Сўмер-Белуха» бичиктер чыгартузы

81.631.2'9421

4С (Алт) (075)

М-901

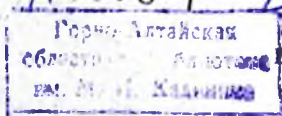
Эрјине сенин алтай тилин
Эненин сүдиле кожо сүртүлген.
Эди-канына онын јулуғы
Эненин сүдиндий јажына таркаган...

Ш. Шатинов

Бичикте салынган темдектер:

● — Сурактар ла јакылталар

— үренер ээжилер

Екатерина Григорьевна Мултуева
Мария Михайловна Суразакова

АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК

для 2 класса

Художники В. И. Ортоңулова, И. И. Ортоңулов.
Редактор Р. А. Лыкова.

Художественный редактор А. В. Эдоков. Технический редактор Е. К. Манышева. Корректор А. К. Торбокова.

Сдано в набор 18.09.91. Подписано к печати 22.05.92. Формат 70×90¹/₁₆. Бумага офсетная №1. Гарнитура балтика. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,19+0,35 форз. Усл. кр.-отт. 5,91+0,3 форз. Тираж 3000 экз. Заказ 3827.

Горно-Алтайское книжное издательство «Үч-Сумер» — 659700 г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

М 4306020100—016
М138(03)92

© Горно-Алтайское республиканское книжное издательство «Үч-Сумер», 1992.

Баштапкы сентябрь—Билгирдин күни.

1 таскаду.

1. Журукты көр.

● Сурактарга каруу бер.

Бүгүн кандый күн? Балдар кандый класста үренер?
Олорды кем уткып жат? Үредүчи не керегинде урок
өткүрер? Урокко кем айылдап келер?

Табыштар ла буквалар.

Орус тилден кирген сөстөрдө бичилер
буквалар:

ё, ю, я, в, х, ц, щ, ф, ь, ъ

Е ле ё буквалу сөстөр.

2 таскаду. Улустың аттарын кычыр.

Лёля

ла Лена

Алёша

ла Антон

Петя

ла Пётр

3 таскаду. Балдардың аттарыла эрмектер сананып тургус.

4 таскаду. Кычыр.

Серёжа ла Алёша — нөкөрлөр. Серёжа самолёт эткен. Алёша ого болушкан. Олор јараш самолёт эдип алгандар.

Сурактарга каруу бер.

Серёжа нени эткен? Ого кем болушкан? Уулчактар кандый самолёт эдип алгандар?

● Сурактарга берген карууны бичип алала, ё буквыныҥ ла онынҥ озо турган букваныҥ алдыла чийүүчек тарт, оларды кычыр.

5 таскаду. Кеп сости кычыр.

Иштенкейдин ижи көп.
Иштенбестин эрмеги көп.

Е ла ё букванан јаныс ла орус тил-
ден кирген сөстөр башталат.

6 таскаду. Точкалардын ордына э эмезе ё буква-
лар тургузып эрмектерди бичи.

1. ...н...м эјегей кайнатты.
2. ...жикте ээрлү ат турды.
3. ...јем ...чкилер кабырат.
4. ...ртечи т...ре уужады.

7 таскаду. Табышкакты ла каруузын көчүрип би-
чип ал.

Чек-чек базытту,
Чекпен сары өдүктү.

8 таскаду. Кычыр.

Бистин звёздочка.

Бүгүн бистин звёздочка ойын көр-
гүзер. Лена Берегошева ла Артем Ба-
баев кожондоор. Олор сүреен јакшы
кожондоп јат. Егор Тайтаков ло Ефим
Кулеев бијелеер. Алена Кергилова үл-
гер кычырар. Бис класстын балдарын
сүүндирерге албаданарыс.

- Сурактарга каруу бер. Карууларды бичи.
Кем кожондоор? Кем бијелеер? Кем үлгер кычырар?

9 таскаду. Орус тилден кирген үредүгө керектү немелерди табып, бичи.

Я буквалу сөстөр.

10 таскаду. Я буквалу сөстөрдү чокымдап кычыр.

Октябрь, отряд, ясля, яблоня, гряд-
ка, Рая, Зоя, Яша.

● Сөстөрдөги буквалар я буквала коштой туруп, ка-
найда айдылганына аяру эт.

11 таскаду. Кычырып ал.

Яша жайгы каникулга городко барып
жүргөн. Тоня, Валя, Коля яслядагы бал-
дарга ойынчыктар эткен. Садта яблоня-
лар бар. Грядада огурчын өзүп жат.

● Я буквалу сөстөрдү чыгара бичип алала, чокымдап
кычыр. Я букванын алдындагы туйук табыш канайда
айдылганын жартап бер.

12 таскаду. Сөстөрдү журуктардын турганы аайын-
ча бичип алала, орус тилден кирген буквалардын алды-
ла чийү тарт.

Мячик

дыня

яблоко

якорь

13 таскаду. Бичиир тушта точкалардын ордына я буквалу сөстөрдү тургус.

1. Школдын садында өскөн ... көп тату ... бүткен. 2. Ұренчиктердин огородында амтанду ... быжып јат. 3. Јайгыда ... ойноорго сүйүдис.

Керектү сөстөр: яблоняда, дыня, мячик, яблоколор.

14 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, бичи.

Јуртта ясл... бар. Анда кичинек балд...р јүрет. ...сляда ойынчыктар көп. Кол.. тура тудуп јат. Ол... ла Ал.. м...чикле ойнойт. Галя кукланы јунат.

Ю буквалу сөстөр.

15 таскаду. Сөстөрдү үйелеп кычыр.

Ан-дрю-ша, кос-тюм, брюк-ва, Лю-ба, Лю-ся, юн-нат-тар, Ю-ра, Ю-ля. Лю, ню, рю, тю.

● Бичи. Ю буквалу үйелердин алдыла чийүчек тарт. Јаңыс ла Ю буквалу үйелерди кычыр. Карарткан јым-жак туйук букваларды чын кычыр.

16 таскаду. Журуктарда не јуралганын ајарып
көрөлө, адап бер.

Ут..г

Инд...к

...бка

● Божодылган букваларды тургузып, сөстөрдү бичи.
Эрмектер тургус.

17 таскаду. Эжер сөстөрдү үйелерге бөлип, чоным,
јарт кычыр.

Ю ла я букваның алдында турган туйук канайда
айдылат?

Ло-ра — Ля-ля ту-ман — тю-ль
Лу-ша — Лю-ся Ни-на — То-ня
То-ма — Нью-ра ту-ра — костюм

18 таскаду. Кычыр.

Люся, Яламаш ла Юра магазинге
бардылар. Юля костюм садып алды.
Яламаш ойнойтон утюг алды. Юра дезе
юла деп ойынчык садып алды.

● Ю буквалу сөстөр бичип алала, јарт кычыр.

19 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып бичи. Точкалардын ордына керектү букваларды тургус.

Жыңгылап јат, Лёня, јакшы кон...кту.
Кост...м, меге, јангы, көктөгөн.

Х буквалу сөстөр.

20 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип ал.

1. Врач ак ... кийип алды.
2. Изү јерде ... өзүп јат. Онон јүзүн-јүүр бөстөр эдилет.
3. Захар магазиннен ... садып алды.

● Х буквалу сөстөрдиг алдыла чийү тарт. Ол сөстөрдиг чокым айдып, кычыр.

Керектү сөстөр: сахар, халат, хлопок.

21 таскаду. Куучынды кычыр.

Бистин колхоз.

Бистин колхоз укту койлор ло јылкы өскүрип јат. Колхозто зоотехник мал өскүрер бастыра ишти башкарат. Колхоз јангы клуб тудуп алган. Клубта кинемеханик кино көргүзет. Хор, јангы кожондор кожондогон.

● Х буквалу сөстөрдиг бичип алала, чокым айдып кычыр. Х ла к табыштар башка айдылып турганына ајару эт.

КОЛ-ХОЗ

МЕ-ХА-НИК

ХОР

22 таскаду. Журукты ајктап көрөлө, куучынды кычыр.

Хоккей.

Соок кыш келди. Сууда тош тоңды. Балдар тошко хоккей ойнотон јер јазады. Эмди көп балдар хоккей ойноп јат. Хоккейди анчада ла јакшы ойноп турган балдар: Харламов Јажнай, Бадыкин Захар, Харитонов Юра, Пахомов Јаша.

Балдар ончозы јангы конёк садып алган. Ключкаларды дезе бойлоры эткен.

● 1. Х буквалу сөстөрдү бичип ал. Х табышты чын айдып бу сөстөрдү кычыр.

2. Текстти катап кычырала, журукты тузаланып, куучындап беригер.

23 таскаду. Ұлгерди кычырып, көчүрүп бичип ал.

Сыгын ай. Айас тенери.
Сыгындар ойнойт кедери.
Эмеген жай, жалаңда жай.
Энтерилген аш — колхоз бай.

(Ж. Кыдыев)

24 таскаду. Журукты көрөлө, куучын тургус.

Колхозтын гаражы.

Сурактар. Ұренчиктер экскурсияда кайда болдылар?

Олор анда нени көрди?
Колхозтын гаражында кем иштейт?

Ф буквалу сөстөр.

25 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип ал.

1. Федянын айлында ... бар.
2. ... көп бичиктер туру.
3. Балдар ... иштегилейт.

Керектү сөстөр: телефон, шкафта, фермада.

26 таскаду. Ф буквалу сөстөрлү эки эрмек тургузып, бичип ал.

27. таскаду. Кычыр.

Фермада.

Уйдын фермазы жалбак кобыда туруп жат. Ферманын жааны — Фёдор Бакрасович. Ол кичеемкей кижиге. Улус амырайтан кыпта радио, газеттер бар. Шкафта бичиктер көп. Буфетте аяктар салып койгон. Уй саачылар халатту эмезе фартукту иштегилейт. Сааган сүтти олоор флягаларга ургулайт. Шофёр Филиппов сүттү флягаларды машинала тартып апарат.

● 1. Ф буквалу сөстөрдиге бичип алала, чокым айдып кычыр.

2. Карарткан сөстөрдиге жолдон жолго көчүрери аайынча бөлип, бичи.

28 таскаду. Бойың сөзликтен **ф** буквалу сөстөр табала, бичип ал.

В буквалу сөстөр.

29 таскаду. Журуктардың алдындагы сөстөрдү кычыр.

Телевизор Диван Волейбол Велосипед

30 таскаду. **Ф** ле в букваларлу сөстөрдү кычыр.

Феня — Вена	шофёр — диван
флаг — врач	кофта — звонок
ферма — вожатый	Филипп — Виктор
Фира — Вера	фабрика — вагон

Бичип ал. **Ф** ла в буквалардың алдыла чийүүчөк тарт.

31 таскаду. Кычыр.

Нөкөрлөр.

Валя бүгүн оору. Кызычакка жаңыскан кунукчылду болды. Балдар үренип жат, а ол төжөктө. Же түште Валяга нөкөрлөри келди. Федя конфет экелди. Фаина жараш журукту бичик сыйлады.

Валянын нөкөрлөри — јалакай балдар.

- Куучыннан в ла ф букваларлу сөстөрдү чыгара бичип ал, оорды чын кычыр.

32 таскаду. Кычырала, көчүрүп бичип ал.

Бистин балдар бичиктер кычырарга сүүп јат. Көп кычырзан, көпти билерин.

33 таскаду. Кычыр.

Јайгыда ферманын малы тайгада туруп јат. Малчыларга керектү неме-лерди автолавка јетирет. Товарларды шофер са-дып јат. Улусты врач ба-рып эмдейт. Малчыларда радиоприёмниктер бар. Олор күнүн ле радио угуп јадылар.

- В ла ф буквалу сөстөрдү бичип алала, кычыр.

34 таскаду. Кычырала, бичип ал. Точкалардын ордына керектү буквалар тургус: в эмезе ф.

Айана ажанып алала, ... ормазын кийди. Шкафтагы сумказын алды. Күски салкынга тамагы оорыбазын деп, шар ...

ты мойнына ороп алды. Айанага школго жетире а ... тобусла барар керек.

Керектү сөстөр: *формадын, шкафтагы, шарфты, автобуса.*

Щ буквалу сөстөр.

35 таскаду. Эжер сөстөрдө карарткан туйуктарды чоком айдып, чын кычыр, үренип ал.

Шура — Щукин	шахмат — плащ
шар — площадка	шофёр — площадь
порошок — щетка	каша — борщ

36 таскаду. Кычыр.

Санашта кийим арчыйтан щётка бар. Ол кийимин щёткала арчыйт. Ондо тиш арчыйтан щётка база бар. Ол тиштерин порошокту щёткала арчыйт. Санашта плащ бар. Плащты ол жаашту күнде кийет.

● Сурактарга каруу бер. Бичип ал. Щ букванын алдынан чийү тарт.

Санашта кандый щёткалар бар?
Плащты улус кандый күнде кийет?

37 таскаду. Бичиир тушта точкалардын ордына керектү сөстөр тургус. Щ буквалу сөстөрдүн алдыла чийү тарт.

1. Москвада кызыл ... бар.
2. Жаан сууларда ... деп балык көп.

3. ... Маша јакшы үренип јат.

4. Энем эттү ... кайнаткан.

Керектү сөстөр: лещ, Щеглова, борщ, площадь.

- Карарткан сөстөрдү үйелерге бөлип, чыгара бичип ал.

38 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, бичип ал.

1. Чараган, чортон, ле ... — балыктар.

2. Малчыларга пла... сүрекей керектү.

3. ...офёр ...укин ма...нала одын тар-
тат.

4. ...колдо спортивный пло...адка бар.

Ц буквалу сөстөр.

39 таскаду. Журукты ајыктап көрөлө, куучынды кы-
чыр.

Машина ремонттойтон цехте.

Бистин колхозто мастерской иштейт. Анда аңылу цех бар. Ол цехте машиналар ремонттоп јат. Анда кузнец болуп Скворцов өбөгөн иштейт. Онын болушчызы Синицин. Олор ишти јүс процентке бүдүрет.

● Ц буквалу сөстөрдү бичип алала, кычыр.

40 таскаду. Эрмектерди кычыр. Карарткан сөстөрдү бичип алала, табыштары јанынан ылга.

1. Көп колхозчылар **мотоцикл** садып алган.

2. Бичиктин **страницаларын** бүктебе.

3. **Пятницада** бис экскурсияга барарыс.

4. Менин акам — **офицер**, ол **границы** корулап јат.

5. Адам Москвада **цирке** болгон.

41 таскаду. Јурукты ајыктап көр. Кандый алба-тылардын кийими јартап бер.

42 таскаду. Кычыр.

Бистинг школдо албатылардын најылыгына учурлалган байрам болгон. Балдар алтай, орус, немец тилле кожондор кожондогон. **Фролова Фая** украин албатынын танецтерин көргүсти. Цаплина Юля орустап, Дедеева Эркелей алтайлап үлгерлер кычырган.

● Карарткан сөстөрдү бичип алала, бастыра табыштарын чокым айдып кычыр.

Жымжак темдек (ь) буквалу сөстөр.

43 таскаду. Үлгерди чокым, јарт кычырала, көчүрүп бичип ал.

Орус, алтай букварьлар —
ончозы биске најылар,
кычырадыс, бичийдис,
Көпти билерге күүнзейдис.

(Ј. Кыдыев)

Жымжак темдек (ь) кандый да табыш темдектебейт. Ол онон озо турган туйук табыштын жымжак айдыларын көргүзөт: *букварь, письмо, пальто, лагерь.*

44 таскаду. Сөстөрдө ь темдектин алдында турган туйук табышты чокым айдып кычыр.

Букварь, тетрадь, портфель, пенал — үредүгө керектү немелер.

Автомобиль, трактор, комбайн — машиналар.

Пальто, чамча, костюм, шинель — кийим.

Орын, стол, диван — мебель.

Бичип ал. Ы деп букванын ла онын алдында турган букванын алдыла чийүчек тарт. Олорды кычыр.

45 таскаду. Кычыр. Кандый буквалар божодылганын айдып бер.

Магазинде.

Бистинг магазин жаңы. Магазинде көп немелер бар. Улус туфля, ботинка, пыйма, пал...то, кост...м, платье садып алат. Ыренчиктер ...орма алгылайт. Магазиннен буква..., портфел..., тетрад..., ал...бом, ручка, карандаш садып алар аргалу. Магазиннинг бир жанында аш-кур-сак садып жат. Анда кулур, калаш,

са...ар, кисел..., печен...е бар. Согоно, морков..., фасол... садуда база бар.

● Ўредүге керектү немелердин, өдүктердин, кийимдердин, аш-курсактын аттарын бичи. Керектү букваларды тургус.

Ўредүге керектү немелер: *букварь, ...*

Өдүктер: *туфля, ...*

Кийим: *чамча, ...*

Аш-курсак: *кулур, ...*

46 таскаду. Кычырала, бичип ал.

Жыл.

Жаңы жыл баштапкы январьда башталат. Жылда он эки ай: январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь. Жылдын өйлөри: кыш, жас, жай, күс.

Кезик сөстөрдүн учында ненин учун ь бичилген?

● Айлардын аттарын ла ээчий-деечий турган аайын ундыба.
Орустап алтайлап айлардын аттарын канайда адап жат?

47 таскаду. Жетире бичи.

1. Кышкы айлар:

2. Жаскы айлар:

3. Жайгы айлар:

4. Күски айлар:

48 таскаду. Кеп сости көчүрүп бичийле, учурын жартап беригер.

Күстин кары күп эдер,
Жастын кары жап эдер.

49 таскаду. Сурактарга каруу берип, оорды бичип ал. Жымжак айдылып турган туйуктардын кийинде ь бичиирин ундыба.

Школдо үредү кандый айда башталат?

Кышкы каникул кандый айда болуп жат?

Эмди кандый ай?

50 таскаду. Кычыр. Бичиирде точкалардын ордына керектү буква тургус. Жымжак темдектү сөстөрдү жолдон жолго көчүрери керегинде нени билерин.

Календар...ды ачала көрзөм, көчүргөн айдын жетинчи күни понедел...ник эмитир.

Былыргы жылда бу күн энемнин ырысту күндеринин бирүзи болгон. Энем почтальон болуп иштейт. Ол кандый ла күнде айылар сайын газет, журнал ла пис...мо үлөп жүрөт. Энемди жакшы ижи учун былыргы жылда медальла кайралдаган.

Ортозында ь буквалу сөстөрдү жолдон жолго мынайда көчүр: *паль-то, пись-мо.*

51 таскаду. Бичи. Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөли. Эрмектерди орус тилге көчүрүп бер.

Ольга эжемнен **письмо** алдым. Ол айылдап келер. Меге жараш **альбом, тетрадь** экелер. Эжем кочкор айдын баштапкы күндеринде жанар.

Кату темдек (ъ) буквалу сөстөр.

52 таскаду. Көчүрүп бичи. Чокым, жарт кычырып, чын бичилерин эске үренип ал.

Съезд, подъезд, пьеса, площадь.

53 таскаду. Кычыр.

Москвада съезд болгон. Съездке депутаттар жуулган. Съездте колхозтын жаңы уставын жөптөгөн.

54 таскаду. Кычырала, бичип ал. Карарткан сөстөрдү табыштары аайынча ылга.

Совхоз жаңы туралар тудуп жат. Туралар эки ле үч этажду. Кажы ла **турада** эки-үч **подъезд**. Мындый тураларды **подъемный краннын** болужыла тудуп жат.

55 таскаду. Табышкакты тап. Табышкакты ла тапкан сөсти бичип ал.

Табышкак: Узун мойнын чөйип, уур кошты көдүрет.

56 таскаду. Божодылган букваларды тургузып, куучынды бичип ал.

Чаган айда жаңы почта ачылган. Анда теле...он, телегра... иштеп жат. Письмо салатан жаңы кайырчактар илип салган. Почтанын жанында жаан площадь бар. Анда балдардын пло...адказын жазап салган.

Үндү табыштар ла буквалар.

а-а-а

о-о-о

ү-ү-ү

Үндү буквалар: а о ө у ү ы э
я е ё и ю

57 таскаду. Кычыр. Кажы ла сөстин үндүлерин айдып бер.

Буква, табыш, эзин, күкүрт, өлөң, Лена, Лёня, утюг.

58 таскаду. Кычыр. Канча эрмек? Баштапкы эрмекте канча сөс? Куучындап бер.

Агаш тузалу. Агаштан көп немелер эдет. Агашка өзөргө узак ой керек. Агашты чеберле.

- Үндү букваларынын алдыла чийүчек тарт.

59 таскаду. Үндү букваларын солып, жаңы сөстөр бичип ал.

Кос-көс, кас, күс, кыс.

Киш-..., ..., ..., ...

Кол-..., ..., ..., ...

Таш-..., ..., ..., ...

Таң-..., ..., ..., ...

- Сөстөр бой бойынан неле аңыланып туру?

60 таскаду. Скобкада берилген сөстөрдөн керектүзүн талдап, эрмектерди бичи.

Туулу Алтайда жаан (кол, көл) бар. Онын ады Алтын-Көл. Бу көлдин учына (кос, көс) жетпес. Көлди эбиреде (тошту, ташту) кырлар турган. Көл кышкыда (ташла, тошло) бүркелет.

61 таскаду. Кеп сөсти көчүрүп бичийле, учурын канайда ондогоноорды айдып беригер.

Эптү жүргени — элге туза,
Жөптү жүргени — жонго туза.

62 таскаду. Журукты көрөлө, ого бажалык бер.
Точкалардын ордына керектү үндүүлөр тургузып, бичип ал.

Балдар школд...н жанынд... «киске»
ле «чычкан» болуп ойнодылар. Мекеш
ч...чкан болд... Там...ра к...ске болды.
Айд...р, Чеч...к, Лен..., Ш...ра ла өскө
балдар колд...рынан тудуныжып ал-
дыл...р.

63 таскаду. Табыштакты табала, каруузыла кожо
бичип ал.

Сүмече бойы, сүм
талай үндү.

--	--	--	--

64 таскаду. Кандый сөстөр кем билер?

«О» буквала өртөп ийерим,
«О» буквала көрүп берерим.

--	--	--

--	--	--

65 таскаду. Кычырала, бичип ал. Карарткан
сөстөрдүн үндү букваларынын алдыла чийүчек тарт.

Үренчиктер переменге чыкты. Клас-
ста Шонкор ло Үренчи **артты**. Олор

дежурныйлар. Ўренчи **кӧзнӧкти** ачат.
Шонкор доско **арчийт**.

66 таскаду. Ўлгерди кычыр. Бичиктин учында берилген ээжиле тузаланып бӱдӱр.

Јеристе кӱс
Ыраак тӱштӱкке
Јергелей куштар
Учкулап браадыры.
Јердин ӱсти туйкайын саргарып,
Нени де сакып,
Эригип јадыры.

(Л. Кокышев)

Туйук табыштар ла буквалар.

Туйук буквалар: **б в г д ј ж з й**
к л м н ӧ п р с
т ф х ц ч ш щ

67 таскаду. Ўлгерди кычырала, бичип ал.

Мен — Киж
Јердин уулы.
Эӧ бийик учурым —
Киж болоры.

(П. Самык)

● Кажы ла сӧстин туйук букваларын айдып бер.

68 таскаду. Кычырала, эжер сӧстӧрдин кандый буквалары башказын, учурын јартап бер. Туйук буквалардын алдыла чийӱчек тарт.

кас — јас	ур — ук
баш — таш	јол — јок
чана — тана	кес — кел
суу — туу	көр — көс
тарак — чарак	кыл — кыш

69 таскаду. Божодылган букваларды тургузып бичи, жартап бер.

Би...тин колхоз јаан. Ол кой, уй, жылкы өскү...ип јат. Кол...озто машиналар көп. Менин энем кой...ын ...ермазында иштеп ја.... Адам к...зницада иш...еп туру.

70 таскаду. Эрмектерди кычырала, бичип ал.

Күс узак келбей турган. Анчада ла оны Байзын бойына кураа балдарла тын сакыган. Учы-учында күс араайын јууктап, агаштардын бүрине алтынды быркырадып ийди.

● Озо үндү буквадан башталган сөстөрдү, ононг туйук буквадан башталган сөстөрдү айдып бер.

71 таскаду. Үлгерди кычыр. Эске үренип ал.

Ойто ло күс једип келди.
 Сары **јалбрактар** кейде айланат.
 Јанып брааткан **турналар** үни
Јаңылга болуп **кырларда** артат.

(А. Адаров)

● Карарткан сөстөрдү бичип ал. Үндү ле туйук букваларын айдып бер.

72 таскаду. Журукты көрөлө, куучын бичи. Бажалык тап.

73 таскаду. Кажы ла сөстин учындагы туйук буквазын солып, өскө сөстөр тургузып бичи. Эжер сөстөр башкаланат па? Сөстөрдүн учуры кубулды ба?

кар — кас

кос — ...

баш — ...

күс — ...

кыл — кыр

аш — ...

тут — ...

түн — ...

Үнгүр ле тунгак туйуктар.

74 таскаду. Кычыр. Сөстөрдүн карарткан буквала-рына ажару эт, олардын айдыларын түндө.

кату — каду

Тима — Дима

арка — арга

экү — эгү

Эжер сөстөрдүн учуры неле башкаланат? Эки эрмек тургузала, бичип ал.

Туйук табыштар үнгүр ле тунгак болуп жат. Үнгүр туйук табыштарды мындый букваларла темдектеп жат: б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, н, р.

Тунгак туйук табыштарды мындый букваларла темдектеп жат: к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

75 таскаду. Кычыр. Үнгүр туйуктардан башталган сөстөрдү талдап, бичип ал.

Бозу, казык, вагон, город, перо, доско, таадак, Зина, Лена, малта, нөкөр, трактор, радио, карандаш, журнал, чаа-зын, щетка.

Үнгүр туйуктарды чокым айдып ла кычырып үрен.

76 таскаду. Үлгерди кычыр. Көчүрүп бичи. Тунгак туйуктардын алдынан чийү тарт.

Көбүк.

«Мен жараш» деп Самынга
Көбүк көөрөп мактанган.
Учуп чыгып Салкынга
Үрдүреле, жарылган.

(С. Сартакова)

● Тунгак туйуктарды чокым айдып ла кычырып үрен.

77 таскаду. Кычырала, бичип ал. Ёнгўр туйуктар-
дын алдыла чийўчек тарт.

Кўс келди. Улам ла жанмырлайт. Мал-
чылар малын кыштуга айдай берди. Кол-
хозчылар ашты жуунадып салган. Ком-
байндар таскактын алдында турат. Ончо
улус кышка белетенет.

78 таскаду. Табышкактарды ла карууларды кычырала,
бичип ал. Тунгак туйуктардын алдыла чийўчек тарт.

Кызыл тўлкў кырды ажа берди. Беш
эмеген таш жүктенип алган. Кырда кы-
зыл өрт кўйет.

(Кандык, кўн, тырмакту сабарлар)

79 таскаду. Божодылган букваларды тургузып, куу-
чынды бичип ал. Тургускан буквалар кажызы ёнгўр, ка-
жызы тунгак туйуктар болгонын жартап бер.

Эгир.

Э...ир кирди. Жылдыстар койы...ды.
Чеде...деги мал тымый берди. Ыраак...а
ко...онг у...улат. Улус иштег жан...ылап
јат. Кичинек ...алдар ују...тай берди.
Ўре...чиктер эр...енги урокторын белете-
гилейт.

80 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмек тургус.

Отти, границаны, тўнде, өштў.
Кобы-јикти, ол, кечип, јолго, чыкты.

Ийт, изин, Казар, онын, ийди, сезип, деп.
Олор, часка, эки, сүрүшти.
Тудуп, өштүни, пограничниктер, алды.

Эжерлү үнгүр ле тунгак туйук табыштар ла буквалар.

|| Үнгүрлер — б, в, г, д, ж, з
|| Тунгактар — п, ф, к, т, ш, с

81 таскаду. Эрмектерди кычырала, көчүрүп бичип ал.

Кажы ла кижиде Төрөл бар. Менин
Төрөлим — Алтай.

82 таскаду. Сөстөрдүн карарткан туйуктарын чокым айдып кычыр. Олордун кажызы тунгак, кажызы үнгүр айдылат?

от — одын	тап — табышкак
экү — эгү	ат — ада
беш — бежү	фартук — вагон
көс — көзим	халат — газет

83 таскаду. Кычыр. Эжерлү туйуктардан башталган сөстөрдү айдып бер.

Слер кайда чыккан-өскөнөөр, билерер бе? Ол жер слердин кичинек төрөлигер болор. Бастыра балдардын андый кичинек төрөлдөрүн бириктирзе, бистин жаан Төрөлис боло берер.

● Бойыннын оогош төрөлин керегинде 2—3 эрмек бичип ал.

84 таскаду. Бичип алала, үнгүр туйуктардын алдыла чийү тарт.

Кече класста Соня ла Зоя дежурныйлар болгон. Бүгүн Дима ла Тома дежурить эдип јат.

85 таскаду. Лаптап кычырала, бичиктен көрбөй бичип ал.

Соок кыш башталды.

● Тунгак туйуктардын алдыла чийүчек тарт.

86 таскаду. Јаңыс ла тунгак туйук буквалар бар сөс талдап бичи.

Суску, бөрүк, топчы, киске, көлөткө, кайың, јалан, доско, чеден, јарма, кыскаш, чалгы, одын, шкаф, кын, кармак, щётка, кофта, почта.

87 таскаду. Кычыр.

Тын соок күндерде кижии тумчугын, јаактарын, кулактарын, сабарларын ужыдып салардан маат јок. Онын учун кышкыда ајарынып јүрер керек. Кожо јүрген нөкөринини јаагы ба, тумчугы ба кажайа берген болбозын деп, улам ла көрүп тур. Ужыган јерди меелейле

јыжала, вазелинле сүртер керек. Ужы-
ган јерди карла јыжарга јарабас.

● Калганчы эки эрмекти бичип алала, үнгүр туйуктар-
дын алдыла чийүчек тарт.

88 таскаду. Берилген сөстөргө он јанындагы үйелер-
ди кожуп, бичи.

Коштой турган эки туйук буквалардын алдыла чийү
тарт. Олор кандый туйуктар, айдып бер.

та	тар	дор	гө
кыш—ту	сас—ту	јол—ду	өлөн—дө
кы	та	до	дү

89 таскаду. Точкалардын ордына керектү туйуктар
тургузып, бичи. Кошкон буквалардын алдыла чийүчек
тарт. Олордын кажызы тунгак, кажызы үнгүр, айдып бер.

Ўренчик...ер школ...ын јанын арута-
гылаар.

Уулчак...ар кар күрегилеер. Күре...ен
кар...ы машиналар тарт...ылай бер...и.
Школ...ын јаны ару.

90 таскаду. Скобкада берилген сөстөрдөн керектүү сөстөрдү талдап, эрмектерди бичи.

1. Совхозтын (аш, ажы) быжыл жакшы бүткен. 2. Менин (ат, адым) Мерген. 3. Түлкүнүн (ис, изи) танылу. 4. Бийик тайгалардын (баш, бажы) жайы-кыжы карлу.

91 таскаду. Сөстөргө менин деп сөс кожуп бичи.

иш — менин ижим	баш —
сөс —	бичик —
ат —	ис —

● Тунгак туйуктар кандый үнгүрлерле солынды?

92 таскаду. Кычыр. Энези уулы керегинде ненин учун анайда айтты.

Баштапкы ла экинчи эрмекти көчүрүп бичийле, үнгүр туйуктардын алдынан чийү тарт.

Мен нөкөримле ачыныштым. Ийдимди соктым. Эжемге кыйгырдым. Ончозы мени арттырала жүре бердилер. Мен жагыскан артала тын ыйладым.

— Кем сени ачындырган — деп, айылдаштарыс сурады.

— Ол бойын бойы ачындырган — деп, энем айтты.

Сөстин үйези.

93 таскаду. Кычыр. Көчүрүп бичип ал.

«Энейим» деген эрке тилимди
Эр-жанына ундып болбозым.

(Л. Кокышев)

94 таскаду. Сөстөрдү үйелеп кычыр.

Эне, жеңе, карындаш, боронотту.

- Бичип ал. Кажы ла үйенин үндү буквазынын алдыла чийүчек тарт. Үйеде канча үндү буква?

95 таскаду. Кычыр. Табыштакты тап.

Көрзөм, көрзөм — көрүнбейт,
Тутсам, тутсам — тудулбайт.

--	--	--

- Кажы ла сөстө канча үндү буква ла канча үйе бар?

Сөстөрдү үйелерге бөлип бичи.

Үндү буквалардын алдыла чийүчек тарт.

Сөстө канча үндү бар, анча ок үйе болор.

96 таскаду. Кычыр. Сөстөрдө канча үйе, айдып бер.

Ат, алты, агаш, одын, баш, бодолго,
башкаруу, жыргалду, наҗы, тыт, кайын,
үлгер, өбөгөн.

97 таскаду. Санан, ненинг учун сөслө чебер тузалалар керек.

«Тил — улус эрмектенеринин аңылу эп-аргазы» — деп, тегиндү айтпаган. Кажы ла сөс учурыла элбек. Кезик сөстөр кижининг күүн-санаазын көдүрөт, кезиги — терен санандырат. Бир ле келишпес сөслө, нөкөринди тарындырып та саларын. Айдарда, сөслө чебер тузаланыгар, балдар.

- Карарткан сөстөрдү үйелерге бөлип, көчүрүп бичип ал.

98 таскаду. Кычыр.

кы	— ра	ка	жык	кезе	— дү
ту			ду	үрө	
ка			зык	үл	

- Кандый сөстөр бүтти? Үйелерге бөлип, бичип ал.

99 таскаду. Озо азыранты тындуларды, оной жерлик аңдарды адап бер. Олордын аттарын үйелерге бөлип бичи.

100 таскаду. Бүткүл сөс болзын деп, керектү үйе кожуп бичи. Үндү буквалардын алдыла чийүүчек тарт.

ба-ка	кой-чы	көжө-гө
ар-	кам-	бозо-
те-	эм-	бодол-
өр-	там-	јаба-

101 таскаду. Эрмекти тургузып бичи. Карарткан сөстөрдү үйелерге бөли.

завод, **деремнеде**, бистинг бар, эдип
јат, ол, **сарју**, заводто, совхоз, көп, **та-**
быштырат, заводко, сүт

102 таскаду. Кычыр. Сөстөрдүн үйелерин солыштырып, жаңы сөстөр бүдүр. Ол сөстөрлө эрмектер тургузып, бичип ал.

Бичи, чиби, биске, теке, кају, кеме.

103 таскаду. Кычырала көчүрүп бичи. Кажы ла сөс канча үйеден туруп јат, айдып бер.

Иштегкейден иш коркор.

Сөсти үйелеп көчүрери.

Сөсти јолдон јолго үйелери аайын-
ча көчүрер.

ка-лаш
кол-хоз

кө-бөлөк
көбө-лөк

104 таскаду. Сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөли.

совхоз, ферма, кулун, тетрадь,
көлөткө, почта, магазин, букварь, поро-
шок

105 таскаду. Кычыр. Ненин учун автор калаш кайдан келгенин бил жүрөөр деп жакыйт.

Баш болзын, жарык күнге,
Тын берген жер-энеге,
Баш болзын, аш өскүрөөчиге,
Ак халатту быжыраачыга.

(J. Кыдыев)

106 таскаду. Кычыр. Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлип, бичип ал.

Бисте калаш быжыраар завод бар. Анда көп улус иштеп туру. Олор амтанду калаш ла тату булочкалар быжырат.

107 таскаду. Чын кычыр.

к 3 үк

к 3

100 түк

● Кандый сөсти жолдон жолго көчүрөргө жарабас? Арткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрөри аайынча чийүчектерле бөлип бичип ал.

Жаңыс букваны азийгы жолында артты-
рарга ла жаңы жолго көчүрөргө жарабас.
Мынайда көчүр: *ама-гу, ра-гуо, ажы-
ра, үйе-ден, уга-бай, озо-чыл, озо-гы.*

108 таскаду. Куучынды кычыр. Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрөри аайынча бичип ал.

Азийда **күч** **өйлөрдө** ачана-тородон
көп улус божогон. Аш алтыннан да баа-
лу болгон. Ол кату **жылдарда** алтай улус-
тын тынын сүт ле аш алган. Сүттен че-
ген, курут эдетен. Аштан жарма эдетен.
Алтай улус жүрүмүндө бир чаракты атка
түңгей көрөтөн. Ак сүтти аш-курсактын
базына тургузат.

База кычырала сурактарга каруу бер.

1. Азийда не алтыннан баалу болгон?
2. Ол кату жылдарда алтай улустын тынын не алды?
3. Аштан, сүттен алтай улус нени эткен?
4. Алтай улус чаракты неге түңгей көрөт?

109 таскаду. Кычырала, бичип ал. Карарткан сөстөрдү көчүрөри аайынча чийүчекле бөли.

Азыраган малыс арбын болды,
ак **жалаңга** толо берди.
Ырысту жүрүмдү бис болдыс,
ак-жарыкты **эмди** көрдис.

110 таскаду. Кычырала, бичип ал.

1. **Атты чанакка** јектилер. 2. Анчылар амыраарга **тыттын** төзине отурдылар. 3. Быјыраш **булутты** өткүре **күннин** чогы чалыды. 4. **Урокко** оройтыба.

● Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөли.

111 таскаду. Бичип ал. Эки түңгөй буквалу сөстөрдү көчүрер ээжи аайынча чийүчөккө бөли.

Бистин јурт јакшы. Јолло көп машиналар ла атту улус јүрөт. Эңирде тураларда јарык оттор күйөт. Балдар урокко белетенгилөйт.

112 таскаду. Табышкакты көчүрөп бичип ал. Каруузын үйөгө бөли.

Таптан уул тал кезет.

Ортозында **й** буквалу сөстөрдү жолдон жолго көчүргөндө мындай ээжиле тузалаанадыс:

Й букванын кийнинде үндүлөр турза, **й** экинчи үйөгө јүрө берер, темдектезе: *ко-йон, мо-йын;*

Й букванын кийнинде туйуктар турза, **й** баштапкы үйеде бичилер, темдектезе: *ой-дык, пый-ма, јай-гы.*

113 таскаду. Сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчектерле бөлип, бичип ал.

Көргүзү: ой-дык, мой-ын

Мыйгак, кучыйак, бийик, пыйма, сыйма.

114 таскаду. Текстти кычырыгар, куучындап беригер. Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчек ажыра бичип алыгар.

Бир жап-жажыл өзөктө **Мыйгак** отоп жүрди. **Айландыра** ар-бүткен жажыл-торко жайга сүүнип, **мунг** будугын жайга салып, жүс үнле үнденип турды. Узак ой өтпөди, онын жанына кылчыр көстү **Койноок майчындаган** једип келди.

— Мыйгак, бу сен јер үстинде энтунг неден коркып жүредин?

Мыйгак эмеш сананып турала, шымыранган айас мынайда айтты:

— Кижинен, Койон, кижинен коркодым.

Бу куучынды учуп отурган **кайындагы Кучыйак**: — Мен база! — деп кыйгырганын да билбей калды. Куучынга јара киришкенине уйалып, ол эрмегин ананг ары улалтты:

— Кижинен киленкей ле шокчыл неме јок. Кышкыда курсак берген балдарга јаан быян айдадым. Јаскыда уйам үрегенин, каргап жүредим.

Койонок ло Мыйгак кажызы ла Кучыйакла јөп болды.

● Кучыйактын сөстөриле Койонок ло Мыйгак ненин учун јөп болды?

Узун үндү табыштар.

115 таскаду. Кычыр.

Бийик туунын эдегинде јаан јурт. Јурттын јаныла түрген суу агып јат. Ол суунын ады Кадын. Кадын — Туулу Алтайдын эн јаан суузы.

● Карарткан сөстөрдин үндү табыштары канайда айдылат? Бу сөстөрдү бичип ал.

Алтай тилде узун үндү табыштар бар. Олор эки түнгөй үндү буквала темдектелет: *јаан, ээн, јеерен, јиит, јоон, тоо, јуук, көөш, уур, туура*. Јолдон јолго көчүргенде, узун үндү табыштар (темдектеп турган буквалар) бир үйеде турар, темдектезе: *туу-ра, јеерен, соо-гор*.

116 таскаду. Кычыр. Карарткан сөстөрдү чын айдып кычыр. Чөрчөкти рольдорло кычырарга белетен. Олордын кажызында узун үндү бар.

Теертпек.

Бир эмеген **теертпек** быжырган. Теертпекти **оттон** чыгарала, **соодорго тактачакка** салып койгон. Теертпек тактачактан тўжеле, тоголонып, **суунын** жалтырап турган тожына **жетти**.

— Тош, тош, сен кўчтү бе? — деп сурады.

— Күн менен кўчтү. Ол мени кайылытып, **ооктоп** ийет — деп, тош айтты.

Теертпек **күннен** сурады:

— Күн, күн, сен кўчтү бе?

— **Туу** менен кўчтү. Мен онын кийнине жажынып жадым — деп, күн айтты.

Теертпек **туудан** сурады:

— Туу, туу, сен кўчтү бе?

— Тарбаган менен кўчтү. Ол мени казып жат — деп, туу айтты. Теертпек **тарбаганнан** сурады:

— Тарбаган, тарбаган, сен кўчтү бе?

— Кижиде менен кўчтү. Ол мени адып жат — деп, тарбаган айтты.

Теертпек кижиден сурады:

— Кижиде, кижиде, сен кўчтү бе?

— Кўчтү эмей а-а! — деп айдала, кижиде теертпекти жип ийди.

● Карарткан сөстөрдү көчүрөри аайынча чийүчөккө бөлип, бичип ал.

117 таскаду. Чолмондо кандый сөстөр бичилген кем капшай кычырып берер.

● Куу, буу, жуу деп сөстөрдүн учурын жартап, кажызына ла эки эрмектен сананып алыгар.

118 таскаду. Сөстөрдү чокым, жарт кычырала, озо баштап бир үйелү сөстөрдү, онон эки үйелү сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча бичип ал.

Куучын, уулчак, жуун, буур, тоо, шүүн, ээн, меес, соок, наадай, үүре, чаа-зын, жиилек.

119 таскаду. Сөстөрдү көргүзү аайынча кубултып, бичип алала, эжерлеп кычыр.

сок — соок

кар —

жан —

жон —

жун —

сөк —

120 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, эрмектер сананып бичи.

Кичинек уулчак, тату жиилек, жараш наадай.

121 таскаду. Кычыр,

Кулун.

Коо кичинек буттарлу
Күренг кулун бисте бар.
Јер-салкынла маргыжып
Јалын јайып јарыжар.
Јаанап келзе кулунды
Јарыжарга минерим.
Чөрчөктөги баатырдый.
Чөл үстиле учарым.

(С. Сартакова)

● Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрер эжиле тузаланып, чийүчөк ажыра бичип ал.

122 таскаду. Кычыр. Сөстөрдү үйелерге бөлип, бичи.

Кураан, ботоон, чаап, уулак, айрууш,
баарчык, ороон.

123 таскаду. Бичип ал. Узун үндү табышту сөстөрдү үйелерге бөли.

Түүнти суулар күнге јалтырайт. Сад-
та тоорчыктар сүүнчилү кожондойт.
Серүүн салкын согот. Јыраа салкынга
јайканат.

124 таскаду. Жолдон жолго көчүрилбес сөстөрдү бичип ал.

Суучак, ороон, туу, јаак, јыраа, үүре,
соок, ноокы, тоо, јиилек, соок.

Баскан Алтай ичиме кару ...
Артык нени де анайып сүүбейдим.

(Б. Бедюров)

● Уйелерле кычырып, көчүрип бичип ал.

Алфавит.

Кажы ла букванын адын чын адап, алфавитти кычыр.

Аа Бб Вв Гг Дд Јј Ее Ёё Жж
а бэ вэ гэ дэ је е ё жэ

Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Њњ Оо
зэ и (кыска й) ка эл эм эн энг о

Өө Пп Рр Сс Тт Уу Ыы Фф Хх
ө пэ эр эс тэ у ү эф ха

Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ
цэ че ша ща кату темдек ы жымжак темдек э

Юю Яя
ю я

цэ че ша ща кату темдек ы жымжак темдек э ю я

Алтай алфавитте 37 буква, олардон 10 буква орус тилден козулган. Алфавитте кажы ла букванын турар јери, ады бар.

126 таскаду. Алфавитти а буквадан м буквага јетире бичип ал. Буквалардын турган аайын ла олордын адалган адын үренип ал.

127 таскаду. Сөстөрдү алфавит аайынча бичип ал. Карарткан сөстөрдө канча буква ла канча табыш?

Адару, мырчак, кулун, вагон, јинји, баарчык, газет, **декабрь**, ёж, ийне, звонок, линейка, Елена, журнал, **июль**.

128 таскаду. Јерлик аңдардын аттарын алфавит аайынча бичи. Јолдон јолго көчүрилбес сөстөрдүн алдыла чийүчек тарт.

Шүлүзин, айу, сарас, түлкү, кочкор, элик, борсык, јоонмойын, ирбис, камду, тарбаган.

129 таскаду. Сөстөрдү үйелеп кычыр. Олорды алфавит аайынча бичип ал. Кандый сөстөрдө орус тилден кирген буквалар бар.

Кайчы, трактор, мотоцикл, малта, велосипед, автомобиль, кирее, бычак, комбайн, шибегей.

130 таскаду. Сөстөрдү алфавит аайынча бичи. Точкалардын ордына керектү буквалар тургус.

Эрм...к, ч...чек, ку...ун, буд...к, газ...т, пис...мо, щ...тка, а...у, ку...ук, ...артук.

● Бу сөстөрдө баштапкы букваларды адап бер.

131 таскаду. Журукты ајыктап көрөлө, анда не јуралганын куучындап бер.

Сөстөрдү тузаланып, журук аайынча үч эрмек тургус.

Јаан тура; үч этажту; үч подъезд.

Чын бичи: *сьезд, подъезд, подъемный кран.*

С Ö С .

Сөстин тазылы ла кожултазы.

132 таскаду. Кычыр. Карарткан сөстөрдү сурактарыла кожо чыгара бичип ал.

Бистин колхоз көп (не?) кой өскүрет. (Нени?) Ыүр койлорды койчылар кичееп кабырат. Колхозчылар (неге?) **койго** јеткилинче азырал белетейт. (Неле?) **Койло** кожо эчкилер де отоп јүрет. (Неде?) **Койдо** бир эмезе эки кураан болот. Кол-

хозко (Неден?) **койдон** јаан туза. (Ненин?) **Койдын** түги, терези баалу.

● Карарткан сөстөрдүн түнөй бөлүгүн ле түнөй эмес бөлүктөрүн айдып беригер.

Сөстөрдүн түнөй бөлүгүн тазыл деп айдар. Сөстин тазылынан өскө бөлүгүн кожулта деп айдар: *койдын, койго, койло, койдо, койдон.*

Кожулта жок сөс жүк ле тазылдан туруп жат: *кой.*

133 таскаду. Кычыр. Учурү жаныс сөстөрдү чыгара бичип ал. Тазылын ла кожултазын аңылу темдектерле көргүс.

Сөстин тазылын мындый темдекле көргүзөр:
Сөстин кожултазын мынайда темдектеер:

Суу жок болзо, јер үстинде жүрүм де жок болор эди. Бастыра тынар-тындунын жүрүми суудан камаанду. Бис сууны ичедис, суула јунунадыс, сууга эжине-дис. Сууны чеберлегер!

Көргүзү: (не?) суу, (нени?) суу **ны**

Кожулталар эрмекте сөстөрдү кол-боштырып јат.

Суу **ны** ичедис, суу **ла** јунунадыс, суу **га** эжинип јадыс.

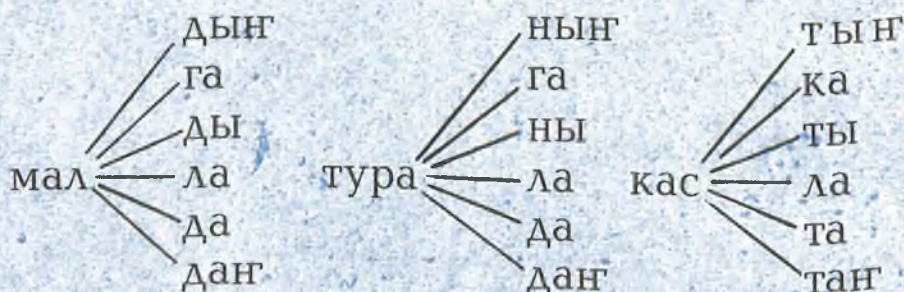
134 таскаду. Кычырала, бичип ал. Карарткан сөстөрдин тазылын ла кожулталарын аңылу темдектерле көргүс.

Бистин јерди айландыра көп **агаш** өзөт. **Агаштын** ортозында жүзүн-јүүр ан-куш бар. Улус **агаштан** жаңы туралар туткулайт. **Агашты** чеберлегер.

135 таскаду. Кычырала, бичип ал. Тийин деп тазылау сөстөрдин кожулталарын тазылынан чийүчекле боли.

Тийин — јараш аңычак. Тийиннин уйазы агаштын көндөйинде. Анчада ла мөштү јерде тийинди көп көрөрин. Тийиндер кузуктын эмилин јиирге сүүйт. Тийиндү јерлерге аңчылар жылдын ла күскиде тийиндеп баргылайт.

136 таскаду. Сөстөрдин тазыларына көргүзүдеги кожулталарды кожуп, сөстөрдү кычырып бер. Талдап үч сөслө эрмек сананып бичи.

Тазылы жаңыс сөстөр.

137 таскаду. Сөстөрдү кычырала, кажы ла сөстин учурын јарта. Кожулталарына ајару эт.

Ан, анчы, анда, анчылар.
 Кожон, кожомдо, кожомчы, кожом-
 чылар.
 Жай, жайгы, жайлу.

● Сөстөрдүн тазылын кожулталарынан чийүчөклө
 бөлип, бичип ал.

Көргүзү: ан, ан-чы, ан-да, ан-чы-лар.

|| Кезик кожулталар жаны сөстөр бүдүрөт:
 -чы (анчы), -да (анда), -лар (анчылар).
 || Олор тазылы жаныс сөстөр деп адалып жат.

138 таскаду. Сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын
 айдып бер.

Бичик, бичикчи, бичиктү, бичикти.
 Туу, туудан, туулу, туудый.

● Сөстөрдү бичип алала, тазылын ла кожултазын ке-
 ректү темдекле көргүс.

139 таскаду. Тазылына кожулталарды кожуп,
 сөстөрдү бичи.

кыш $\begin{cases} \text{кы} \\ \text{ту} \\ \text{та} \end{cases}$

тон $\begin{cases} \text{ду} \\ \text{го} \\ \text{ычак} \end{cases}$

140 таскаду. Тазыларга кожултаны кожуп,
 сөстөрдү бичи.

мал $\begin{cases} \text{чы} \end{cases}$
 балык $\begin{cases} \text{чы} \end{cases}$
 журук $\begin{cases} \text{чы} \end{cases}$

жай $\begin{cases} \text{кы, гы} \end{cases}$
 жас $\begin{cases} \text{кы, гы} \end{cases}$
 кыш $\begin{cases} \text{кы, гы} \end{cases}$

● Сөстөрдүн кезигин тузаланып эрмек тургус.

141 таскаду. Кычыр. Эске үренеле бичи.

Алтай ла мөш — ол кереес.
Улус, мыны билигер.
Келер улуска мөш керек.
Агару агашты кичеегер.

(П. Самык)

142 таскаду. Точкалардын ордына тазылы жангыс сөстөрдөң керектүзүн тургузып, эрмектерди бичип ал.

Адам ла энем — койчылар. Олор күйскиде ... көчкөн. Анда койлорго ... жиир өлөн бар. Койлор жакшы ... Узун ... божозо, адам ла энем ойто жайлуга көчөр.

Керектү сөстөр: *кыш, кыштай, кыштуга, кыштаар.*

143 таскаду. Кычыр. Карарткан сөстөрдөң тазылы жангыс сөстөрдү табала, коштой бичи. Кожулталарын аңылу темдекке көргүс.

Кайын Алтайдын жаражай кызы, мөш — баатыр **уулы**. Жараш кыс, кайынаш, албатызын сүүндирет. Баатыр уул, мөш, албатызын азырайт. Же мөш кузук берерге 40 жылга өзөт. Болгобос жанынан шокчылдар мөш кескенде, Алтайда баатыр уул жоголгоныла түнөй болот. Мөш — Алтайдын энчизи. Балдар — Алтайдын келери. Чеберлегер, агару агашты.

Мөш кижиге база кандый тузазын жетирет, куучындап бер.

144 таскаду. «Кышкы ойындар» деп кыска куучын бичи. Куучында мындый сөстөрдү тузалан.

Чаналу, жаан кар, соок күндөр, көп балдар, бийик төгнөн, колчанакту, тошло, конектү, жыгылаар.

Сөстин тазылы токтогон тунгак туйук үнгүр эжерине көчөри.

145 таскаду. Кычыр. Сөстөрдүн тазылы кандай туйукка токтогонына ажару эт. Сөстин тазылы токтогон тунгак туйук ненин учун үнгүр эжерине көчө берет?

ат — адамнын ады
ийт — нөкөримнин ийди
көс — менин көзим
сап — бычактын сабы

● Бичип ал. Кожулталарды аңылу темдекке көргүс.

Сөстин кожултазы үндү табыштан башталза, тазылынын учындагы тунгак туйук үнгүр эжерине көчө берет:
ат — ады, көс — көзим, сап — сабы, будак — будагы, ийт — ийди, калаш — калажы.

146 таскаду. Сөстөргө үндү табыштан башталган кожулта кожуп, көргүзү аайынча бичи.

Баш — кырдын бажы, кып — ..., торбок — ..., жалбрак — ... , тош —

147 таскаду. Бичип ал. Керектү букваларды скобкалардан эрмектин шүүлтези аайынча талдап тургуе.

1. Алтын-Көлдин жара(ж, ш)ын кайкап көрдим. 2. В. И. Ленин Волга суунын жара(д, т)ында Симбирск деп городто чыккан. 3. Байрам чаазыннан эткен кере(б, п)ин сууга божодып ойноды.

148 таскаду. Сөстөрдүн тазылын табала, оны кожултазы жогынан бичи.

Ажы — аш, тузы — ..., бажым — ..., карындажы — ..., жалбрагы — ..., мылтыгы — ..., тарагы — ..., өдүгим — ..., отургыжы — ...

149 таскаду. Берилген сөстөргө менин, сенин, онын деп сөстөрдү кожуп бичи.

Сөс, өдүк, куш, кереп.

● Кожулталарды аңылу темдекке көргүс.

150 таскаду. Сөстөрдүн тазылын табала, бичип ал.

Карандажы, будым, ады, көзинг.

151 таскаду. Скобкалардагы сөстөрдү эрмектин шүүлтези аайынча кубултып, эрмектерди бичип ал.

Совхозтын (аш) быжыл жакшы бүткен. Менин (ат) Мерген. Түлкүнин (ис) танылу. Бийик тайгалардын (баш) жайы-кыжы карлу турат. Мүркүттүн (көс) сүрекей курч.

152 таскаду. Берилген сөстөрлө эрмектер тургузып бичи.

Кырдын бажы. Койоннын изи. Агаш-
тын төзи. Кырды төмөн. Сууны кыйкай.
Менин карындажым.

153 таскаду. Сурактарга каруу бер.

1. Уроктордын кийнинде сен нени эдип турадың?

2. Чөлөө өйди канайда өткүредин?

3. Кандый книгалар кычырадың?

4. Кандый кинолор көрдүн?

5. Сенин нөкөринг кем?

154 таскаду. Бу куучыннын эрмектеринин турар аайы булгалып калган. Кычырала, кичинек куучын боло берзин деп, шүүлте аайынча эрмектерди ээчий-деечий тургузып бичи.

Чындык наҗы.

Карай деп ийди кожо барды. Марат сууга түшти. Кенетийин тош ойылды.

Суунын тожы жука болгон. Марат конёктү жынгылап барды. Карай Мараттын жаказынан тиштенеле, чыгара тартып алды.

Элес үндү табыштар.

155 таскаду. Сөстөрдү түргөн кычыр.

ажыра	удура
азырал	жалбыра
кечире	кийдире
өткүре	бастыра
тожыла	жалтыра

● Бу сөстөрдө кандый үндү табыштар жарт угулбай жат, айдып бер. Бичип алала, жарт угулбай турган табыштарды темдектеген буквалардын алдыла чийү тарт.

Кезик сөстөрдү айтканда, **ы, у, ү, и** табыштар жарт угулбай жат. Ол элес үндү табыштар. Олорды сөстөрдө бичиир керек: *айландыра, жастыра, бастыра, жетире, кечире, удура.*

156 таскаду. Эрмектерди бичип ал. Элес үндү табыштарды темдектеген буквалардын алдыла чийү тарт.

1. Фермер жайгыда малына көп азырал белетеп алган. 2. Кайынды эбире көп сары жалбрактар төгүлип калтыр. 3. Кандый ла ишти учына жетире бүдүрер керек. 4. Кадын сууны кечире жаңы күрлер

тудулган. 5. Боочыны ажыра жаан јол бар.

157 таскаду. Ёлгерди кочурип бичийле, карарткан состинг элес унду табыжын айдып беригер.

Јылтыркай карды буркурадып,
Јылбырап барар ман чанам.
Кулагыма салкын сыгыртып,
Куштый учар јенил чанам.

(Ј. Кыдыев)

158 таскаду. Берилген сосколбуларды тузаланып, эрмектер тургузала, бичип ал.

Москвага јетире. Кажаганга кийдире.
Бастыра улус. Јастыра јок.

Состорди сурактарла ылгаштыраны.

**Кем? Не? деп сурактарга каруу
берип турган состор.**

Алтай тилде кижикерегинде бу кем?
деп сурап јат.

Кем? *Кызычак, уулчак, малчы, врач,
летчик.*

159 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө, балдарга ат ада. Сурактарга каруу бер. Карууларды бичи. Кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алдыла чийү тарт.

Кураанды кем умчылап јат?
Сууны кем экелип јат?
Кем кажаанды арутап јат?

160 таскаду. Јуруктарды көрөлө, кем кандый иш бүдүрет, айдып бер. Кычыр. Кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү чыгара бичип ал.

Кажы ла кижн бойынын ижин иштейт. Малчы малын кичеейт. Шофер автомашинаны башкарат. Садучы аш-кур-сак, кийим садат. Ангчы андайт. Врач улус эмдейт. Почтальон улуска письмо-лор, газеттер экелет. Үредүчи балдар үредет. Үренчиктер үренет.

161 таскаду. Көчүрүп бичи. Кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү табала, алдыла чийүү тарт.

Айана ла Сырга
Мылчага јунунган,
Апагаш платьелер
Энези кийдирген.

(С. Сартакова)

162 таскаду. Чокым кычырып, сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, бичип ал.

Улусты (кем?) эмдеп јат. Койды
(кем?) кабырып јат. Балдарды (кем?)
үредип јат. (Кем?) агдап јат.

163 таскаду. Кычырала, кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү айдып бер. Бичиирде ол сөстөрдүн алдыла чийү тарт.

Агроном, инженер болорго,
балдар школдо кичеенип үренет.
Билгирдин жолун олорго
үредүчи айдып көргүзет.

164 таскаду. Табыштакты табала, каруузыла кожо бичип ал.

Ай канатту темир куш
Алтайды айланат.
Ичинде улус отурат.

--	--	--	--	--	--	--	--

165 таскаду. Журуктарды аярып көр.

Бу не?

Бу не?

Бу не?

● Журалган немелердин аттарын бичип ал.

самолёт, ракета, вертолёт.

166 таскаду. Сөстөрдү кычырала, олоп кандый суракка каруу берип турганын айдып бер. Класста база кандый предметтер бар?

Парта, тетрадь, резинка, карандаш, стол, отургыш, доско, мел.

167 таскаду. Метограмманы тап.

Тенгериде мен туруп,
Жердин үстин жарыдадым.
«У» букваны кожуп ийзе,
Тынду болуп мантайдым.

Алтай тилде, кижиден өскө бастыра предметтер керегинде бу не? деп сурап жат. Не? *Тура, койон, күртүк, чараган, суу.*

168 таскаду. Озо баштап аңдардын, онын кийнинде куштардын аттарын адап бер.

Келишкедий сурак тургузала, озо баштап аңдардын, онын кийнинде куштардын аттарын бичип ал.

169 таскаду. Кычыр.

Кыш божоды. Сооктор токтоды. Кар кайылды.

170 таскаду. Табышкакты кычырала тап. Табышкакты ла каруузын көчүрүп бичи.

Токылдаткан табыжым
Ыраактан угулат.
Курттарга мен өштү
Агаштарга мен эмчи.

● Кажы ла сөстүн туйук букваларын айдып бер.

171 таскаду. Кычыр. Баштапкы столбикке кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү бичип ал.

Уул, трактор, койон, бозу, одын, малчы, такта, такаа, врач, тракторист, мылтык, бөрүк, бала, орын, кайучы, үренчик, журнал, үренчи.

172 таскаду. Керектү сөстөр кожуп бичи.

Ўредүчи, үренчик, койчы —
бу (кем?)....

Ийт, чочко, кой — бу (не?) ...

Айу, бөрү, элик, түлкү — бу (не?) ...

Керектү сөстөр: азыранты тындулар, улус, жерлик тындулар.

173 таскаду. Кычыр. Не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү табала, чыгара бичи.

Бистин жерде кара-чоокыр, бажында кып-кызыл јунду куш бар. Онын ады томыртка. Томыртка кере тўжине агаштан агашка учуп, јем бедреп јүрет. Ол агаштын будагына отурбайт. Томыртка агаштын бойына отурып, чобразынын алдынан курт эмезе коныс таап јийт.

174 таскаду. Кычыр.

Алтайдын тайгаларында тўлкү, киш, тийин, элик, тооргы, кочкор јунма, ирбис, булан ла онон до өскө аңдар бар. Агын сууларында ла көлдөринде чараган, бел, туулы, чортон, ийт-балык ла өскө дө балыктар бар.

Алтын-Көлдө алабука деп балык бар.

● Аңдардын ла балыктардын аттарын көргүзип турган сөстөр кандый сурактарга каруу берип турганын айдып береле, көргүзү аайынча бичи:

Аңдар: тўлкү, киш, ...,

Балыктар: чараган, бел, ...,

175 таскаду. Куучынды мендебей чоком, јарт кычыр. Үредүчинин болужыла план тургузала, изложение бичи.

Ўкү ле тийин.

Күски айдын калганчы күндери. Јаан тыттын будагында ўкү отурды. Ол нени де ширтеп турды. Ол јуугындагы кайын-

да тийин калып жүргенин көрүп ийди.
 Ыкү кайын жаар учты.

Тийин будактан будакка калып, кайыннын бажына чыкты. Оны көргөн ыкү өрө учты. Же ол будактардын ортозындагы тийинге једип албады. Тийин кайынды төмөн мантап түжеле, кичинек көндөйгө кире конды. Ыкү көндөйдin јанында узак отурды. Же тийин оноң чыкпады.

176 таскаду. Јуруктардын ордына сөстөр тургузып эрмектерди јетире бичи.

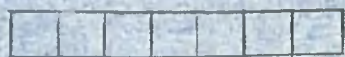
Маалада ..., ..., ..., ..., өзүп јат.

Кырада ..., ..., ..., ..., өзүп јат.

177 таскаду. Каруузын ла табыштакты көчүрп бичип ал.

Одус кат торко тонду,
 Бир де топчы јок.

181 таскаду. Учурү аайынча келишкедий сөстөрдү талдап бичи.

Жылдың өйлөри:

Ар-бүткеннинг айалгазы:

Кижининг күүн-санаазы:

Керектү сөстөр: *жай, салкын, жаңмыр, күс, кыш, каткы, жас, шуурган, санаа, ырыс.*

Бу сөстөр кандый суракка каруу берет?

182 таскаду. Журуктар аайынча эрмектер тургузала, бичип ал.

183 таскаду. Кандый буква азып калган, кем айдып берет? Не? деп суракка каруу берип турган сөсти айдып бер.

Жаскы кыра үстиле
Каандар учуп жүргүлөйт.

184 таскаду. Үлгерди эске үренеле, үчинчи ээжиле тузаланып бичи.

Тандакталып тан адат,
Тамырланып күн чыгат.
Кичинек журтыс ойгонот,
Айылдар сайын ыш чыгат.

(К. Тепуков)

185 таскаду. Бу сөстөрдөн неделенин кундерин ээчий-деечий бичип ал.

Жыл, энир, понедельник, түш, среда, жас, вторник, суббота, ай, пятница, жай, четверг, кыш, воскресен.

186 таскаду. Кем? деп суракка каруу берип турган үч сөс, не? деп суракка каруу берип турган беш сөс сананып табала, бичип ал. Ол сөстөрдүн кезигиле эрмектер тургузала, айдып бер.

Кем? ..., ...,
Не? ..., ...

187 таскаду. Табышкактарды тап.

Көс тө жок, тил де жок, колго алза, куучынчы.

Жаңыс бөрүктин алдында төрт карындаш туру.

Буканын мүүзи тенериге тийет.

● Табышкактарды бичип ал. Тапкан сөсти кажы ла табышкактын кийнинен бичи. Тапкан сөстөр кандый суракка каруу берет, айдып бер.

188 таскаду. Улустын төрөөн-тууган болгоны аайынча адалган аттарын бичи. Точкалардын ордына кетектү буквалар тургус.

Ада, эн..., жа...на, та...да, ага,
кар...ндаш, сыйын, јен..., јест..., та...й,
је...н, б...лө, шаны, ...је.

Улустын ады-жолын јаан буквадан баштап бичири.

189 таскаду. Журуктарды айкап көрөлө, сурактарга
каруу бер. Кызычактарга ла уулчактарга ат ада.

Платъени кем арчып јат?
Кийимди кем түзедип јат?
Топчыны кем тагып јат?
Одүгин кем арчыйт?

190 таскаду. Үлгерди көчүрүп бичийле, кижинин
адын темдектеп турган сөстөрдү айдып бер.

Ай-Тана ла Күн-Тана
Ак јалаңда жүгүрет.
Көбү јайгы энгирде
Көбөлөктөр сүрүжет.

191 таскаду. Кычыр.

Бистин биле.

(Уулчактын куучыны)

Бистин биледе үч киж: адам, энем

ле мен. Бистинг өбөкөбис — Суркашев. Адамнын ады Маңзыр. Онын адазынын ады Кертеш. Улус адамды Маңзыр Кертешевич деп айдат. Энемнинг ады Солун Эркемеевна. Менин адым Эркемен. Нөкөрлөрүм мени Эркеш деп адагылайт.

● Улустын адын, олардын адазынын адын ла өбөкөзин чыгара бичип ал.

Адамнын ады ..., онын адазынын ады ...

Энемнинг ады ..., онын адазынын ады ...

Менин адым ..., өбөкөм ...

Улустын адын, адазынын адын ла өбөкөзин жаан буквадан баптап бичийтен: *Карамаева Клара, Тогошев Байзын, Адыбасов Күндүй Эркеевич.*

192 таскаду. Журуктарды көрөлө, анда не јуралганын айдып бер.

Бистинг класста.

Бистинг класстын балдары иштенкей. Самыкова Соня ла Табышева Айана — библиотекарьлар. Миша Тонкуров ло Алтынай Иркитова — бүгүн дежурныйлар. Олор доско арчыгандар, чечектер сугаргандар, балдардын тетрадьтарын үлеген.

● Балдардын өбөкөлөрүн ле аттарын чыгара бичип ал. Олор кандый буквадан башталып бичилген эмтир?

193 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөс тургузып бичи.

Менин адым ... Менин өбөкөм ...
нөкөримнинг ады ... Онын өбөкөзи ...

194 таскаду. Кычыр. Писательдердин өбөкөлөрүн алфавит аайынча бичип ал.

Туулу Алтайдын писательдери ле поэттери: Павел Кучияк, Аржан Адаров, Эркемен Палкин, Борис Укачин, Лазарь Кокышев, Александра Саруева, Жыбаш Каинчин, Иван Шодоев ло о. ө.

195 таскаду. Табышкакты тап. Табышкакты ла каруузын табала, көчүрүп бичип ал.

Адазы — Адраш,
Энези — Эдреш,
Уулы — Удраш,
Кызы — Кыдраш.

196 таскаду. Октябрытский звездочканын балдарынын өбөкөлөрүн ле аттарын алфавит аайынча бичи.

Тындулардын чоло адын јаан буквадан бичири.

197 таскаду. Ұлгерди көчүрип бичийле кандый сөстөрдү јаан буквадан баштаганын јартап бер.

Айсулу грядка ододы.
Албаданып сугарды.
Чоокырак ого болушты —
Грядкада не де артпады.

(С. Сартакова)

● Тындулардын чоло адын јаан буквадан баштап бичийтен.

198 таскаду. Кычыр.

Бистин уйларыс сүттү. Јееренек, Чоокырак, Јалакай деп уйлар анчада ла көп сүт берет. Јееренектин Карабаш деп бозузы ла Чоокырактын Јелеш деп бозузы јааназа, база јакшы уйлар болор.

Бис бозуларды азыраарга болужадыс. Јебелек деп бозуны башка азырайдыс.

● Уйлардын ла бозулардын чоло аттарын бичип ал. Олорды кандый буквадан баштап бичииринг?

199 таскаду. Кычыр. Бичиктен көрбөй куучында.

Адуков Табыш — койчы. Оңдо Көкүл ле Казыр деп эки ийт бар. Олор ээзине кой кабырарга болужып јат. Көкүл анча да ла Өскүзек деп кураанды сүрекей кичееп жүрет. Оныла Карас деп күчүк јаантайын ойноп турат.

- Бичип ал. Карарткан сөстөр ненин учун јаан буквадан бичилгенин јартап бер.

200 таскаду. Бичи.

Космостын кайучылары ийттер болгон. Ракетага озо ло баштап Лайка деп иитти отургыскандар. Космоско Белянка, Пёстрая, Белка, Стрелка, Чернушка, Звёздочка деп ийттер баргылап жүрген.

- Ийттердин чоло аттарындагы јаан букванын алдыла чийү тарт.

201 таскаду. Керектү јерге уулчактын адын ла күчүктин чоло адын тургузып, бичи.

... күчүк бар. Ол күчүгине ... деп чоло ат адап берди. ... сүреен кичееп јат. Јааназа ... јакшы ийт болор.

- Јаан буквалардын алдыла чийүчек тарт. Ол сөстөр ненин учун јаан буквадан бичилгенин јарта.

202 таскаду. Бойын тындуларга чоло ат сананып табала, бичи.

Городтордын, журттардын, суулардын аттары жаан буквадан бичилери.

Городтордын, журттардын, оромдор-
дын, суулардын аттары жаан буквадан
бичилет: Москва, Горно-Алтайск, Ула-
ган, Шебалин, Ондой, Кадын, Чарас,
Урсул.

203 таскаду. Кычыр.

Туулу Алтайдын төс городаы — Гор-
но-Алтайск. Городто Майма ла Улалу
деп суулар агат. Городты айландыра
Майма, Улалушка, Карагуш ла Кы-
зыл-Өзөк деп журттар тургулайт. Туулу
Алтайга эн ле жуук город — Бийск. Бий-
сктенг темир јол башталып јат. Городтон
ыраак эмес Кадын суу агат.

204 таскаду. Журтаган јериннин айландыра турган јерлерин, аккан сууларын адап бер. Бичип ал. Олордын адын јаан буквадан баштап бичиирин ундыба.

205 таскаду. Алтай албатынын кожонгын эске үреле, үчинчи ээжини тузаланып бичип ал.

Кызыл чечек јок болзо,
Кызыл-буурыл нени отоор.
Кызыл Черү јок болзо,
Граныбысты кем корыыр.

206 таскаду. Кычыр.

Бистин ороонды Россиянын Федерациязы деп айдар. Россиянын төс города — Москва. Бис Туулу Алтай республикада јуртап јадыс.

● Республиканын төс города — Горно-Алтайск.

207 таскаду. Кычыр.

8 Март — үй улустын күни. Черүдеги Коля агам энемди бу байрамла уткып, письмо ийген. Мен јараш јуруктардан альбом эделе, энеме сыйлап бергем. Ольга эјем чололоп көктөгөн фартук сыйлаган. Школдо үй улустын байрамына учурлалган утренник болгон. Утренникте энелериске Сырга Байрамовна уткуулду сөс айткан. Бис ойын көргүскенис.

● Эрмектин ортозында жаан буквадан бичилген сөстөрдү чыгара бичип алала, озор ненин учун жаан буквадан бичилгенин жартап бер.

208 таскаду. Ұлгерди көчүрип бичийле, энен керегинде 2—3 эрмектен турган куучын бичип ал.

— Энем менин куш ошкош.
Көрүп ийзе, жып-жылу.
Энем менин ай ошкош:
Күлүмзирензе, жап-жараш.

(П. Самык)

209 таскаду. Энегерди үй улустын байрамыла уткып, үредүчинин болужыла письмо бичигер.

Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөр.

210 таскаду. Журуктарды аяктап көрөлө, эрмектерди кычыр.

Жаан ийт ле кичинек күчүк.

Узун ла кыска карандаш.

Бийик мөш лө жабыс жыраа

- Сурактарга каруу бер:

Күчүк кандый? Ийт кандый? Карандаштар кандый? Мөш кандый? Жыраа кандый? Тенгери кандый?

|| Жаан, кичинек, бийик, жабыс, узун, кыска — кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөр.

211 таскаду. Кычыр. Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү айдып бер.

Ак кар кайыла берди. Жылу жас жууктап келди. Жажыл өлөң өзүп чыкты. Жараш чечектер жайыла берди.

- Бичип ал. Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алдыла койрык (~~~~~) чийү тарт.

212 таскаду. Журуктарды көр. Кандый? деп сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, бичип ал.

(Кандый?) флаг (Кандый?) шар.
(Кандый?) чечек. (Кандый?) лента.

213 таскаду. Үлгөрдү кычыр. Карарткан сөстөр кандый суракка каруу берет, кандый сөстөрдү жартайт, айдып бер. Ол сөстөрдү бичип ал.

Көргүзү: жылу жай.

Жылу жай өттү.

Алтын күс келди.

Жажыл өлөң саргарды,

**Жараш чечектер кургады.
Жылу жерлерди бедреп,
кеткин куштар ырады.**

● Күсти ненин учун алтын деп айткан? «Кеткин куштар ырады» дегенин канайда оңдоп жадын?

214 таскаду. Табышкактарды кычырала, тап.

Болчок карынду боро бее
мойын сунуп, суу ичет.
Болот малталу бортогочо уул.

215 таскаду. Табышкакты табала, бичип ал.

Ак жалаңла жүгүрет,
Кара изин арттырат.

216 таскаду. Үлгерди көчүрүп бичийле кандый? деп суракка каруу берип турган сөстүн алдынан тыйрык чийү тарт.

Бис, бис, эмдиги балдар,
Бис ичкери барактар.
Ак сүмерлү Алтайыс бар,
Ак санаалу албатыс бар.

(П. Самык)

217 таскаду. Точкалардын ордына кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөр тургузып, эрмектерди бичи.

Көргүзү: Ару түргөн терең суу.

Ару түрген теренг
Апагаш тату
Тегерик амтанду
Жажыл барбак

Керектү сөстөр: *мөш, яблоко, суу, сахар.*

218 таскаду. Он жанындагы сөстөрдөң сол жанындагы сөстөргө жарагадыйын кожуп, бичи.

Чындык ...	үренчик
Кичеенкей ...	жыл
Жаңы ...	бичик
Жилбилү ...	нөкөр

219 таскаду. Жаскы күндөр керегинде куучын тургус.

Тузаланатан сөстөр: *жаскы күн, жаш өлөн, чанкыр тенериге, жерлик куштар, ак булуттар, жылу салкын согот, жажарды, тийет, узады, уйа тартат, жылыгат.*

220 таскаду. Кандый? деп сурак ажыра колболышкан эжер сөстөрдү чыгара бичип ал.

Соок кыш божоды. Ак кар кайылды. Жаскы суулар коркырап акты. Кеткин куштар жангылап келди. Жажыл агаштар жылу салкынга шуулайт.

221 таскаду. Кеп сөстөрдү бичип ал. Кандый? деп сурак ажыра колбошкон сөстөрдү эжерлеп бичи.

Чечен ок кайра жанбас, чике сөс жастыра барбас. Иштенкейдин колы ус, иштенбестин тили ус.

222 таскаду. Удура учурлу сөстөрдү эжерлеп бичи.

*Тату, чичке, жуук, жылу, жымжак,
ыраак, соок, ачу, жабыс, жалбак, бийик.*

223 таскаду. Слонды ла койонды обору жанынан, мелди ле көмүрди өңи жанынан, сахарды ла согононы амтамы жанынан түндештирип бичи.

224 таскаду. Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөрдөн жуук учурлу сөстөрдү талдап, эжерлеп бичи.

Жылу суу. Изү от. Соок салкын.
Серүүн күн. Кажу жер. Каскак кыр.

**Нени эдип жат? деп суракка каруу
берип турган сөстөр.**

225 таскаду. Балдар нени эдип турганын журук аайынча айдып бер. Балдарга ат ада.

● Тургускан эрмектерди бичи.

226 таскаду. Бичип ал. Точкалардын ордына керектү
букваларды тургус.

Эмил ...рте турды. Зарядка ...тти.
Јүзин, колын самындап јунды. Онын
кийнинде школго барды. Эмил јакшы
үренет. Школдон јанала, айылдын ичин
ју..надат.

● Нени этти? нени эдет? деп сурактарга каруу берип
турган сөстөрдүн, алдыла чийүү тарт.

227 таскаду. Кем нени эдип јат? деп сурактарга ка-
руу бичи.

Анчы, үредүчи, врач, балыкчы, уй
саачы.

Керектү сөстөр: балыктап јат, эмген јат, анган
јат, саап јат, үредип јат.

228 таскаду. Кычыр. Кызычак нени эдерин оңоң ары
бойың бичи.

Эртен тура кызычак уйкудан турар,

...
Ол школдо кычырар, ..., Школдын
кийнинде кызычак амыраар, ...,

Керектү сөстөр: орынын јуур, јунунар, кийинер,
ажанар, школго барар, бичиир, јураар, тоолоор, урок үре-
дер, энезине болужар.

229 таскаду. Башка-башка тындулар канайып үнде-
нип турганын точкалардын ордына бичи.

Уй Ат Ийт Бөрү Кой
Чочко Саңыскан

Керектү сөстөр: *киштейт, үрет, мөөрөйт, улыйт, маарайт, шайрайт, кыркылдайт.*

● Не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алды-
ла бир чийү тарт.

230 таскаду. Тындулар канайда кыймыктанып жүре-
тенин айдала, бичи.

Куш Балык Жылан Ат
Аспан

Керектү сөстөр: *жылып жүрет, жүзүп жүрет, учуп жүрет, секирип жүрет, мантап жүрет.*

231 таскаду. Кычыр.

Трактор — ийде-күчтү машина. Ол
кыра сүрүп жат, ашты үрендеп жат,
өлөн тартып жат, база оноң до өскө
көп иштер эдип жат.

Комбайн — сүреен жакшы машина.
Ол жаңыс ла өйдө көп иштер бүдүрөт.
Ашты кезет, согот, арутайт, саламын
жууйт.

● Предмет нени эдип турганын көргүскөн сөстөрдү
бичи.

Трактор (нени эдип жат?) ..., ..., ...

Комбайн (нени эдет?) ..., ..., ..., ...

232 таскаду. Табышкактарды табала, нени эдип турганын көргүскөн сөстөрдү бичип ал.

Ўрбес те, тутпас та, үйге дезе божотпос.

Өзөгинде от күйет, тумчугынан суу агат.

233 таскаду. Кычыр. Предметти ле ол предмет нени эдип турганын көргүскөн сөстөрдү чыгара бичип ал.

Жаскыда.

Жаландарда кар кайылат. Кырдан суучактар шоркырап агат. Тышкары сүүнчилү кушкаштар кожондойт. Балдар баарчыктарга уйалар жазайт. Колхозчылар кыра ижине белетенгилейт.

234 таскаду. Үлгерди кычырала, бичип ал. Нени этти деген сурактарга каруу берип турган сөстөрдүн алдыла түс чийү тартып сал.

Жажыл чачын жайылтып,
Чанкыр көстү жас келди.
Төрөлистин чечегин
Эдекке салып экелди.

(Л. Кокышев)

235 таскаду. Табышкактарды тап, көчүрип бичип ал. Каруузыла эрмек тургус.

Кара айгыр шоокырат,
Кара жерди антарат.

236 таскаду. Јурукты көр. Сурактарга каруу бер.

Балдар кайда иштейт? Олор кемге болужат? Уулчактар нени эткилейт. Кызычактар нени эткилейт?

● Нени эдип турганын көргүскөн сөстөрдүн алдыла чийүү тарт.

237 таскаду. Сурактарга толо каруулар бичи.

Малды кем кабырат?
Ўрелген тракторды кем жазайт?
Балыкты кем тудат?
Балдарды кем үредет?

Керектү сөстөр: малчы, балыкчы, механик, *“редүчи”*.

● Кем? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алдыла чийүү, нени эдет? деп суракка каруу берип турган сөстөрдүн алдыла эки чийүү тарт.

Ўренгенин катап көрөргө сурактар ла жакытталар.

1. Алтай тилде кандый сөстөргө кем? кандый сөстөргө не? деген сурак тургузып жат?

2. Эрмектин ичинде кандый сөстөр жаан буквадан башталып бичилет? Темдектер айдып бер.

3. Действиени көргүзүп турган сөстөр кандый суракка каруу берет? Темдектер айдып бер.

4. Кандый? деп суракка каруу берип турган удура учурлу ла жуук учурлу сөстөр айдып бер.

Эрмек. Эрмекте сөстөрдin колбузы.

Табылу эрмек.

240 таскаду. Журукта не жураганын айдып бер.

Айас күнде килең тош
сүреен жараш суркурайт.
Сүүнчилү уулчактар
конёкторлу жыңылайт.

● Ўлгерде жылдын кандый ойи керегинде айдылган?
Мында канча эрмек? Кажы ла эрмекте канча сөс?

241 таскаду. Эрмектерге бөлип, кычыр. Мында канча эрмек?

Балдар **јаны** жылдын байрамына жуулды залда кееркедилген чиби турды балдар жүзүн-жүүр **костюмдар** эткен озор чибини эбиреде базып, кожондоды балдар чибинин јанында узак ойноды.

● Кажы ла эрмекти јаан буквадан баштап, учына точка тургузып, бичип ал.

Карарткан сөстөрдin табыштарын ылга.

242 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө, сурактарга каруу берип, эрмектер тургус.

Јылдын кандый өйи башталды?

Јер неле бүркелди?

Суулар канайтты?

Балдар нени эдип турулар?

Ыраакта не көрүнөт?

● Бичип алган эрмектерде кем? не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдin алдыла чийү тарт.

243 таскаду. Үлгерди көчүрүп бичийле, кандый ой керегинде айдылган айдып бер.

Жайканган јаш теректер
 Жазыл бүрин јайылтты.
 Аламалар чечектеп,
 Ару кожонг чөйилти.

- Мында канча эрмек? Кажы ла эрмекте канча сөс?

244 таскаду. Кандый сөстөр бичилип калган?

245 таскаду. Эрмектерге бөлип, кычыр. Кажы ла эрмектин учында токтой түжүп тур.

Жас келди яблонялар чечектейт үренчиктер школдын садында иштенет балдар яблонялардын төстөрүн күбүредет иш жылгыр өдөт.

● Куучынды эрмектерге бөлип, бичип ал.

Куучында не керегинде айдылган?
Бир сөслө бажалык сананып тап.

Кажы ла эрмекте кем эмезе не керегинде айдылган?

Куучындап бер: эрмектерде *жас*, яблонялар, үренчиктер, балдар, *иш* керегинде не деп айдылган?

246 таскаду. Үлгерди кычырала, көчүрип бичип ал.

Жакшы ба, кара баарчыгащ!
Жанып Алтайга келдин бе?
Узун јолго јобойло,
Унчукпай эмди отурын ба?

(*Ј. Кыдыев*)

247 таскаду. Журук аайынча эрмектер тургус.

● Тургускан эрмектерди бичи. Кажы ла эрмекте кем керегинде айдылганын, ол керегинде не деп айдылганын айдып бер.

248 таскаду. Ребусты тап. Бу сөстө канча үндү табыш? Эрмек тургузып ал.

○ 6 н

249 таскаду. Кычыр.

Айу ла бөрү.

Айу — жаан, бөкө ан. Кышкыда ол ичеенинде уйуктап жадат. Жайгыда ол агаштын ортозында басып жүрөт. Айу жиилектер, табылдар, кузук, мөт жип жат.

Бөрү база жаан, күчтү. Ол жайы-кыжыла курсак бедреп, жемзеп жүрөт. Бөрү этле азыранат.

● Сурактардын ордына куучыннан керектү сөстөрдү талдап, эрмектерди бичип ал.

Айу кышкыда ичөөндө (нени эдип жат?). Жайгыда ол агаш аразында (нени эдип турат?). Айу (нени?) жип жат. Бөрү (кандый?). Ол (неле?) азыранат.

250 таскаду. Шүүлтези учына жетире айдылбаган эрмектерди, керектү сөстөр кожуп, жетире бичи.

1. **Үредүнүн озочылдары Барнаулга, Москвага экскурсияга ...** 2. Бадакин Миша, Кујурмеков Белеш, Санашева Света — школдын эн **артык** ... 3. кажы лакижи бойынын ижин ак-чек бүдүрер ...

Керектү сөстөр: *үренчиктери, учурлу, барган.*

Карарткан сөстөрдүн тунгак туйуктарынын алдыла чийүүчөк тарт. Эрмектин ичинде кезик сөстөр ненин учун жаан буквадан бичилген?

251 таскаду. Шүүлтези учына жетире айдылар эдип, эрмектерди жетире бичи.

1. Бороңот, казылган, кызылгат, тожыла — бистин жерде өзүп турган ...
2. Турна, куу, таркат, баарчык — кеткин ...
3. Бистин орооныстын төс городаы ...
4. Москва, Севастополь, Ленинград, Волгоград, Киев — бу герой ...

252 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып, куучын бичи.

1. Чыкты, күн, кызыл, кыр, бажынанг.
2. Чалын, кургады, өлөндөги.
3. Ончозы, улус, ижине, барды, бойынын.
4. Школго, үренчиктер, мендеди, барарга.

Кажы ла эрмекте не эмезе кем керегинде айдылганын, озор керегинде не деп айдылганын көргүзип турган сөстөрдн темдекте. Ол эрмектин төс сөстөри.

253 таскаду. Нени эдип јат? канайып јат? деп сурак-тарга каруу берип турган сөстөрдн кожуп, эрмектердн јетире бичи.

Јас ...	Кушкаштар ...
Салкын ...	Суучактар ...
Чечектер ...	Балдар ...

254 таскаду. Кычыр. Төс сөстөрдн бичип ал. Арткан сөстөргө сурак тургус.

1. Чеденде боро кучыйак отурган. Јаан киске оны тударга өнөлөгөн. Галя кучыйакты үркидип ийген.
2. Уулчак јилбилү бичик кычырат. Кызычак энезине письмо бичийт.

Көргүзү: Кучыйак (канайткан?) отурган. Кучыйак (кандый?) боро. Отурган (кайда?) чеденге.

255 таскаду. Сурактарга каруу береле, бичип ал.

Кушкаштардын најылары.

1. Жылдын кандый
ойи келди?
2. Агаштын бүри ка-
найтты?
3. Жаскыда кандый
куштар учуп келер?
4. Балдар нени этти?
5. Баарчыктарга эт-
кен турачактарды
кайда кадады?

● Кажы ла эрмекте не эмезе кем керегинде айдылганын, озор керегинде не деп айдылганын јартап бер.

256 таскаду. Кычыр. Бичип ал. Јаан буквадан баш-
талган сөстөрдүн алдынан чийү тарт.

Москвада, Кызыл площадьта, Кремль
туруп јат. Анда бистин башкару иштеп
јат. Кызыл площадьта Мавзолей бар.
Москвага келген улус Кызыл площадька
баргылайт.

257 таскаду. Кычыр. Көрбөй бичип ал.

Павел Васильевич Кучияк 1897 жылда
Куйум деп өзөктө чыккан.

● Бичигенин бичиктен көрүп, түндештирер.

258 таскаду. Сурактардын ордына шүүлте аайынча керектү сөстөрдү тургузып, эрмектерди бичип ал.

(Кайда?) өлөң жажарат. (Кайда?) элик багырат. (Кайда?) балыктар жүскүлейт. (Кайда?) булуттар жылыжат. (Кайда?) жүзүн-жүүр аңдар жүрет.

Керектү сөстөр: *жалаңда, аркада, тайгада, сууда, тегериге.*

259 таскаду. Сурактардын ордына учуры аайынча келишкедий сөстөрдү тургузып, эрмектерди бичип ал. Сурактарын бичип ал.

Адазы (кемге?) (нени?) садып берди.
Энези (кемге?) (нени?) көктөп берди.
Эжези (кемге?) (нени?) берди.

Керектү сөстөр: *уулына пальто, кызына платье, карындажына ойынчык.*

260 таскаду. Улгерди кычыр.

Көзнөктөги чечекти
сугарып салдым.
Көп журукту бичикти
көрөргө отурдым.
Журуктарды көрөлө,
жыңылаарга мен бардым.
Ару кейге жүреле,
айлыма жандым.

(J. Кыдыев)

- Сурактардын ордына керектү сөстөрдү үлгерден талдап, эрмектерди бичип ал.

Көзнөктөги (нени?) сугарып салдым.
Көп журукту (нени?) көрөргө (нени эткем?). Журуктарды көрөлө, жыгылаарга мен (нени эттим?)

- Үлгерди эске үренип ал.

261 таскаду. Койоноктын айуга кожондоп берген кожонун кычырала, баштапкы экижолдыкты көчүрүп бичип ал. Төс сөстөрдү темдектеп ал.

Кем школго үренет,
Ого ончо жол ачык.
Бичик билер Койоннон
Мында эмди кем артык!

(К. Тепуков)

262 таскаду. Бичип ал. Точкалардын ордына бичик деп сөсти сурактар аайынча кубултып тургус.

Үренчикте жаңы (не?) ... бар. Ол (ненин?) ... кадарын чаазынла ороп алды. Үренчик (неге?) ... сүүнип турды. Онын кийнинде ол (ненин?) ... жылбиркеп кычырды. (Неде?) ... жараш журуктар журалган. Үренчик (неден?) ... көп солун немелер билип алды.

263 таскаду. Бичип ал. Точкалардын ордына үредүчи деп сөсти сурактар аайынча кубултып тургус.

Урок башталарда, класска (кем?) ... кирип келди. Ўренчиктер (кемнинг?) ... куучынын јилбиркеп уктылар. Олор ўренип алганын (кемге?) ... куучындап берет. Балдар (кемди?) ... тооп турулар. Уроктын кийнинде олор (кемле?) ... кожо экскурсияга бардылар. (Кемде?) ... көп јилбилү бичиктер бар.

264 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, бичип ал.

„Јаскыда (кандый?) јерлерден куштар учуп келгилейт. Олордын (кандый?) үндери бисти сүүндирет. Јаланда (кандый?) өлөн өзүп чыкты. Бистин јуртта (кандый?) туралар јылдын сайын көптөйт.

265 таскаду. Эрмектерди көчүрип бичип ал.

Јас... Городты эбире турган туулардын өңи јажара берген. Кайыңдардын бүрлери јайылып калган. Тенери коркышту бийик ле чаңкыр. Туулардын эдегинде чечектердин өңинен кижининг көстөри кылбыгып тургандый.

(Л. Кокышевтин бичигени аайынча)

Кажы ла эрмектен тос сөстөрин эжерлеп бичип ал. Кем? эмезе не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдин алдыла чийү, нени эдип јат? канайдат? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдин алдыла эки чийү тарт.

266 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, бичип ал.

Кайында (не?) болгон. (Неде?) баарчыктын балдары отурган. Эне баарчык (ненин?) жанында учуп жүргөн. Баарчыктын бир балазы (неден?) аңтарыла берген. Суркаш оны алала, (неге?) отургызып салды.

Керектү сөстөр: *уйаган, уйа, уйага, уйара, уйанын.*

267 таскаду. Баштап салган куучыннын онон арыгын бойын сананып, куучындап бер. Тургускан куучынга бажалык сананып ал.

Айдардын адазы аңдап барарга тергенди. Айдар кожо барарга суранды. Адазы уулын албады.

Айдардын Кукаш деп нөкөри бар болгон...

268 таскаду. Үлгерди кычырала, көчүрүп бичи.

Кызычактар жалаңла
Чечек үзүп жүгүргөн.
Жалаң көкси кожоңло
Жаңыланган, күүлеген.

(*Ж. Кыдыев*)

269 таскаду. Жаан буквадан башталган сөстөрлү эки эрмек сананып, бичип ал.

270 таскаду. Журук аайынча куучын тургузала, бичип ал. Балдарга ат ада. Куучынга база ат ада.

Суракту ла кыйгылу эрмектер.

271 таскаду. Кычыр. Кажы ла эрмектин учын үнле көргүс.

Кезик балдар энезине
болужып билбес, чын ба, эне?
Мен дезе слерге
болужып жадым, чын ба, эне?
Эне, чүрче одынды
Жарбай, эмеш токтозоор.
Алдында јаткан одынды
Јууп алайын, акырзаар.

● Кажы ла эрмектин учында кандый темдек турганын дып бер.

272 таскаду. Кычыр. Эжер эрмектердин учурына ајару эт. Олордын учуры кандый сөстөрлө башкаланат, айдып бер.

1. Кечеги күнде школдо јуун өтти.
Кечеги күнде школдо јуун өтти бе?

2. Адам ла энем иштег јанып келди.
Адам ла энем иштег јанып келди бе?

● Орөги эжер эрмектердин кажызы табылу эрмек, кажызы суракту эрмек, айдып бер.

|| Кезик суракту эрмектерде *ба, бе, (бо, бө)* деп сөстөр бар. Олорды бөлүгештер деп айдар.

273 таскаду. Сурак ла точка темдектерлү эрмектерди чын кычыр.

- Сенин адын кем?
- Менин адым Торкош.
- Сен канча јашту?
- Мен јети јашту.
- Канчанчы класста үренип турун?
- Экинчи класста үренип јадым.

● Бичип ал.

274 таскаду. Кажы ла эрмектин учурын үнле көргүзип кычырала, учында темдектерин айдып бер.

— Эх, Айу-Айучак, сен кандый кор-
кынчак! — деп Койонок каткырып, ка-
руу жандырды.— Бот, Айучак, көрүп ту-
рун ба, бу мында не деп бичип сал-
ган? — Койонок колыла агашта кадап
салган доского көргүсти.

(К. Тепуковтын бичигени аайынча)

275 таскаду. Үлгерди кычырала, эрмектердин учын-
да турган темдектердин учурын жартап бер.

— Күн жылу ба?
Жас келген бе? —
Өлөңгөш жерди түртти.
— Карлар бар ба?
Балдар кайда?—
Тал кийнинен карады.

(С. Сартакова)

276 таскаду. Кычыр.

Жас келип жат, келип жат,
Жас келип жат **Алтайга.**
Ар-бүткенди түймедип,
Эбире сүүнчи жайылтып,
Кеен тымыкту тууларга
Жас келип жат, келип жат!

(Б. Бедюров)

● Карарткан сөстөрдү чыгара бичип алала, үнгүр туйук-
тардын алдыла чийүчек тарт.

277 таскаду. Чокым јарт кычыр.

Кандый јакшы кўн! Кўннинг өткөнин
көрбөй дө калдым!

Кеен јас, јараш јас!

Биске ойноп, јыргап кел!

● Кыйгылу эрмектердин учында кандый темдектер турганын айдып бер. Бичип ал.

278 таскаду. Кычыр. Эрмектердин учында турган темдектерин көрүп, эрмектерди канайда кычырарын үнле көргүс.

Бистин республика канайда адалат?
Бистин республика Туулу Алтай деп
адалып јат.

279 таскаду. Ылгерди кычыр. Эрмектердин учында ненин учун кый темдек турганын јарта.

Кучкаштар чўркурайт:

— Јас! Јас!

Тамчылар тамчылайт:

— Јас! Јас!

Јолдор карарат:

— Јас! Јас!

Кырлар кайылат:

— Јас! Јас!

(П. Самык)

Тийинг.

Тийинг — жараш аңгычак. Онын куйругы узун, желбер. Тийинг сүрекей чыйрак. Ол агаштан агашка калып жүрет. Ол тобогоны эмезе чибинин чочогойын эки колыла эптү тудуп, амтанду эмилдерди чыгарып алат. Же тийингнин кышкы азыгы уйазында. Тийинг анда көп чочогойлор, сайлап салган кузук, мешкелер жууп салат.

● Баштапкы үч эрмекти кайкап, сүүнип айдылар эдип кубулт. Учына кый темдек тургузып, оларды бичип ал. Эрмектердин учурын үнле көргүзип, база катап кычыр.

281 таскаду. Кажы ла жолдо берилген сөстөрлө эрмек тургус.

Апараткан, ийт, суу, кечире, сөөк, күрле. Сууда, көлөткөзин, көрүп ийди, бойынын. Сөөкти, ол, блаарга, ийттен, сананды. Сөөгин божодып ийди, тиштеген. Сөөк, чөнгө берди, сууга, жок, соок, артып калды, ийт.

● Куучынга бажалык сананып табала, эрмектерди бичи.

282 таскаду. Кычыр.

Кырлан јерде уйамды
кызыл тўлкў таппайтан,
боочыда јолымды
боро ўкў билбейтен.
Мен, мен койонок!
Мен, мен койонок!

● Бичиирде, карарткан сўстўрди јолдон јолго кўчўрери аайынча бўли. Калганчы эки эрмектин учында ненин учун кый темдек туруп јат?

283 таскаду. Эрмектердин учурын ўнле кўргўзип, ўлгерди кычырала, кўчўрип бичип ал.

— Јараш јодро,
не агардын?

— Јастын байрамына
јаранып јадым.

— Чичке кайын,
не јажардын?

— Јастын байрамына
сўреен сўўндим.

284 таскаду. Эрмектердин учындагы турган темдектерге ајару салып, куучынды кычыр.

Алтайдын јаражын ајыктап кўрдигер бе?

Коркырап аккан јаан ла кичинек суулар. Кангыл мўштўр лў чибилер. Бийик-бийик туулар. Телкем јажыл јаландар.

Кўнге жалтыраган кўлдөр. Бу ончозы Алтайдын ар-бүткени. Ар-бүткенди корыгар!

● Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөрдү ле олорто колбош сөстөрдү чыгара бичи.

285 таскаду. Кычырала, бичип ал. Эрмектердин учында кандый темдек турганын айдып бер.

Калыктар најылык биригип келгенде,
Кандый ийде,
Кандый күчтү!
Угулат бүгүн ончо тилдерде:
Биске керек —
Энчү,
Энчү!

(J. Белеков)

286 таскаду. Үлгердин токтой түжер темдектерин көргүзүп кычыр. Учунчи ээжиле тузаланып үлгерди бичи.

Музыка жыгыра! Кожон, жайыл!
Албаты, сүгүн, ырга!
Орооным парадта! Оромдор ачыл!
Кызыл Мааны, жарла!

(Ш. Шатинов)

287 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, жас керегинде куучын тургус.

Жылу күндөр. Жаскы суулар. Кеткин куштар. Жажыл өлөң. Кураанду койлор.

Јаан улус. Јаскы иш. Ўрен аш. Јаңы тракторлор.

288 таскаду. Точкалардын ордына он јанындагы столбиктен керектү сөстөр тургузып, бичип ал.

1. Кышкыда	салкын	...,	јылу
јайгыда	дезе	...	соок
2. Кышкыда	түш	...,	јайгыда
түш	...		узун
			кыска

289 таскаду. Кычыр.

Кажы ла албатыда бойынын тили бар. Бистин төрөл тилис алтай тил. Алтай тилле бис куучындап јадыс. Алтайлап бис бичиктер кычырадыс, јараш чөрчөк угадыс. Алтай тилле газет, бичиктер чыгып јат. **Радио алтайлап база куучындайт.** Бис алтай тилди база сүүп јадыс.

● Карарткан сөстөрдн јолдон јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлип, бичип ал.

290 таскаду. Ўлгерди кычыр.

Јас.

Јаскы суулар јарыжып,
Јуукаларла мантажат.
Јаланда өлөң јажарып,
Јылуга сүүнип, јайканат.

Көк өлөңгө көкиген
Көбөлөктөр учкулайт.
Күүктин үни угулат,
Кырларга кожон торгылат.

(Ш. Шатинов)

● Кажы ла эрмектен не? нени эдет? канайдат? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдү көчүрүп бичип ал.

291 таскаду. Үлгерди көчүрүп бичийле, автор күкүртти неге түңейлеп турганын кычырып бер.

Тенгери темирдий
Шыңырайт,
Күкүрт күзүрейт.
Жалкын камчызын
Жазырада камчылайт.

(Ж. Кыдыев)

292 таскаду. Чөрчөкти кычыр.

Алтайда жарганат журтаган. Ан дезде ан эмес, куш дезде куш эмес. **Жаргак** тонду, **талбак** кулакту, **тосток** көстү, тудуш канатту. Бир катап куштардан калан жууытан темичи туштайла, жарганаттан калан некеген.

— Жок, темичи, мен куш эмезим — деп айдала, жарганат **койу** өлөңнүн ортозыла мантай берген.

Удаган жокто жарганатка **јорго** атту

кижи туштайла, база калан некеди.
Онызы аңдардан калан јууйтан те-
мичи болтыр.

— Јок, темичи, мен аң эмезим,
учар куш эдим — дейле, јарганат сан
өрө учуп чыкты.

● Карарткан сөскө сурак тургузып, ол кандый сөсти
јартап турганын бичип ал. Ол сөстөрдү эжерлеп бичип
ал.

293 таскаду. Көчүрип бичип ал. Үлгердин шүүлтөзи-
ле јуук кеп сөс айдып бер.

Јашта бичикке **үрөнбезен**,
Јааназан неме билбезинг.

Јаскыда кыра **салбазан**,
Күскиде кезеринг јок болор.

(В. М. Мундус-Эдоков)

● Карарткан сөстөргө сурактар тургус.

294 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, баштап
салган куучынды јетире бичи.

Изү јай келди. Школдо үредү божо-
ды. Јайгы каникул башталды... .

Керектү сөстөр: көп балдар, лагерь, өлөн
ижи, бугул тартар, кой кабырар, өркөлөөр, јиилек те-
рер.

295 таскаду. Эрмектерди кычыр.

Кенетийин теңерини булут бүркеди.

Колхозчылар өлөн жуугандар. Жайгы күн болгон. Колхозчылар өлөнгин жаңмырдан озо жууп алдылар. Улус мендеп иштеди. Балдар колхозчыларга болужарга келгиледи.

● Берилген эрмектерди колбулу болгодый эдип, ээчидеечий бичи.

Ўренгенин жылдын учында катап көрөри.

296 таскаду. Ўлгерди кычырала, действиени көргүскен сөстөрдү бичип ал.

Өлөн жажарат,
күн суркурайт,
карлагаш жаскыда
учуп айланат.
Жас там жаранат,
күннинг чогы изиди.
Жанып келген карлагаш
биске эзен экелди.

● Бичип алган сөстөрдүн туйук букваларынын алдыла чийүүчөк тарт. Олордын кажызы тунгак, кажызы үнгүр, айдып бер.

297 таскаду. Кандый деп суракка каруу берип, эрмектерди жетире бичи. Сурактарын бичибе.

1. Јодронын чечеги (кандый?)
2. Тенгеринин өңи (кандый?)
3. Кызылгаттын өңи (кандый?)
4. Жаскыда өлөнгинин өңи (кандый?).... .

298 таскаду. Ўлгерди кычыр.

Ай канадын јайылтып,
Айланып учкан алтын күүк.
Алтын-сары чечектү
Алтайда учкан алтын күүк.
Јаскы күнде эдетен
Јаагы талбас алтын күүк,
Јаш ағаштын бүрлерин
Јайылта эткен алтын күүк.

● Ўлгердин баштапкы эрмегин бичип ал. Бичиирде сөстөрдү үйелерге чийүчөклө бөли.

299 таскаду. Кычыр.

Алтайдын куштары.

Алтайдын кырларында, кобы-јиктеринде көп куштар уйалап јат. Арка јерлерде күртүк, чай, күүк, тарал жүрет. Суулу, састу јерлерде таркат, аңыр, турна учурайт. Ўкү, тейлеген, тарбалјы, шонкор ташту јерлер талдап жүргүлөйт. Јалан јерлерде талан-келен, корынкай деп куштар көп. Күүле, көктөш, кучыйак, барчык, саңыскан, каргаа айыл-јурттарды айлангылайт. Таандар да бар. Куштардын көп сабазы каршулу курттарды јии јат.

Чычкандарды да тудуп турган куш-

тар бар. Куштар тузалу. Олордын уйаларын чачпагар. Куштарды чеберлегер.

● Тексттен узун үндү табышту сөстөрдү тап. Олорды жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлип, бичип ал.

300 таскаду. Кычыр.

Кышкыда Алтын-Көлдин жанындагы кайа-ташка кайдан да булан келген. **Аннын** барар жери жок: үч жанынан кайыр кайалар, төртинчи жанында көл. **Буланнын** азыранар аргазы жок, ол торолой берди. **Je жайлу журттын** улузы **түбекке** кирген анды көрүп **ийгендер**. Ал-чагы чыгып калган буланды аргадап алгандар. Олор оны тудуп, өлөңлө азырап тойындырала, **тайга** жаар айдап ийдилер.

● Карарткан сөстөрдү жолдон жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлип, бичи.

301 таскаду. Куучынды кычыр.

Экскурсия.

Jaан класстардын үренчиктери Горно-Алтайск городко **экскурсияга** барып жүрген. Олор **городко** жетире **автобуслар** баргандар. Городто балдар **национальный** школдын общежитиезинде конгондор. Эртең тура олор музейде картина-

лардын **выставказын** көрөргө баргандар. Эгирде жаан клубта концерт көргөн. Экинчи күнде олар бос согор **фабрикага** ла калаш быжыар заводко барып жүргендер.

Балдар **яблоня, груша, слива** ла өскө дө **фруктовый** агаштар өзүп турган садта болгондор.

● Карарткан сөстөргө сурактар тургузала, сурактарыла кожо чыгара бичип ал.

302 таскаду. Кычыр.

Калаш.

Бис күнүн ле калаш жип жадыс. Калашты улус кулурдан быжырып жат. Кулурды неден эдип жат?

Чарак ашты теермендеп ийгенде, ым-так кулур боло берет. Ашты өскүрип аларга сүрекей күч. Кышкыда улус кырларга удобрение төгүп жат. Жаскыда жерди сүрүп жат. Онон ол жерди үрендегилеп жат. Жайыла өскөн ашты күскиде жуунадар керек. Жуунаткан ашты кургандар, арутаар, теермендеер керек. Биске амтанду калаш эдип берерге көп улус иштеп жат. Калашты чебер тузаланыгар. Оны тегин жерге оодып чачпагар.

● Үредүчинин болужыла план тургузала, «Биске калаш кайдан келет?» деп темага сочинение бичи.

303 таскаду. Табышкактарды табала, бичип ал.
Точкалардын ордына керектү туйуктар бичи.

Бөкөн кайын...а кар жүк...ас.
Кыл кажаган...у өлө торбок.
Куу сөөк жада, ја...а, куш бол...ы.
Ба...ы жок кара бука.

● Кандый? деп суракка каруу берип турган сөсти кош-
той турган сөслө кожо чыгара бичип ал.

Көргүзү: *Бөкөн кайынгга.*

304 таскаду. Точкалардын ордына керектү үндүлөрдү тургузып, бичип ал.

Кураандар.

Жергелей турган кура...ндар
Жел... базып жарыжат.
Амырап јаткан ...незин
ажыра калып мантаж...т

Сүмел...нип, ма...ражып,
сүт эмерг... келгил...йт.
Сүүнчилү ...меле
сүзүжерге менд...гилейт.

305 таскаду. Сурактарга каруу бер.

Сенин адын, өбөкөн кем? Сен кан-
дый аймакта, кандый јуртта јуртап
јадын?

306 таскаду. Журук аайынча куучын тургузала, бичип ал. Үредүчиге ле балдарга ат ада.

307 таскаду. Үлгерди кычырала, үренип ал.

Экинчи класста јакшы үрендис.
Үчинчи класска ончобус көчтис.
Јакшы болзын, экинчи класс.
Сақы бисти, үчинчи класс!

БАЖАЛЫКТАР

ТАБЫШТАР ЛА БУКВАЛААР

Орус тилден кирген сөстөрдө бичилер буквалар	4
Э ле Е буквалар	4
Үндү табыштар ла буквалар	23
Туйук табыштар ла буквалар	26
Үнгүр ле тунгак туйуктар	28
Эжерлү үнгүр ле тунгак туйук табыштар ла буквалар	31
Сөстин үйези	35
Сөсти үйелеп көчүрери	37
Узун үндү табыштар	42
Алфавит	46

СӨС

Сөстин тазылы ла кожултазы	48
Тазылы жаңыс сөстөр	50
Сөстин тазылы токтогон тунгак туйук үнгүр эжерине көчөри	53
Элес үндү табыштар	56

СӨСТӨРДИ СУРАКТАРЛАА ЫДГАШТЫРАРЫ

Кем? Не? деп сурактарга каруу берип турган сөстөр	57
Улустын ады-жолун жаан буквадан баштап бичири	68
Тындулардын чоло адын жаан буквадан бичири	71
Городтын, журттардын, суулардын аттары жаан буквадан бичилери	73
Кандый? деп суракка каруу берип турган сөстөр	75
Нени эдип жат? деп суракка каруу берип турган сөстөр	79

ЭРМЕК. ЭРМЕКТЕ СӨСТӨРДИН КОЛБУЗЫ

Табылу эрмек	85
Суракту ла кыйгылу эрмектер	97
Үрөнгенин жылдын учында катап көрөри	107

Сө

плат
платье
порошок
портфель
пыйма
радио
резинка
ручка
самын
сахар
соок
страница
тетрадь
тожыла
тоо
трактор
туфля

злик

удура
утюг
уулчак
үкү
үренчик
үүре
фартук
форма
хор
чаазын
шкаф
шүүн
щётка
эне
эрмек
эчки

1/10